

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Кафедра дошкільної освіти

Освітня програма «Дошкільна освіта»
Спеціальність 012 Дошкільна освіта

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»

ФОРМУВАННЯ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ У ДІТЕЙ ШОСТОГО-
СЬОМОГО РОКІВ ЖИТТЯ

ЛОБОК ОЛЬГА ІВАНІВНА

Науковий керівник:

Кононко О.Л., докт. психол. наук, проф. кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Рецензенти:

Матвієнко С.І., канд. пед. наук, доц. кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Борисюк С.О., канд. пед наук, доц. кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Допущено до захисту: Протокол №7 від 28.11.2022 р.
Завідувач кафедри дошкільної освіти:

Кононко О.Л., д. псих. н., професор

Анотація. Тема кваліфікаційної роботи «Формування впевненості у собі у дітей 6-7-го років життя» досліджувалася на теоретичному й емпіричному рівнях. Результати вивчення базової якості особистості представлено у двох розділах роботи. На теоретичному рівні схарактеризовано стан розробки проблеми формування впевненості у собі вітчизняними та зарубіжними фахівцями; розкрито динаміку змін у становленні та розвитку впевненості як інтегральної якості особистості в дошкільному дитинстві; обґрунтовано педагогічні умови оптимізації процесу виховання впевненості в собі у дітей шостого-сьомого років життя в закладі дошкільної освіти. З метою розв'язання емпіричних завдань дослідження розроблено програму й методіку констатувального експерименту; визначено критерії, показники та структурні компоненти впевненості у собі; описано рівні її сформованості у дітей шостого-сьомого років життя; розроблено методичні рекомендації для педагогів щодо ефективної організації виховного процесу у закладі дошкільної освіти

Ключові слова: впевненість у собі, цілеспрямована поведінка, рішучість у прийнятті рішень, вміння долати труднощі, мотивація досягнення, оптимізація виховного процесу

Abstract. The topic of the qualification work "Formation of self-confidence in children of 6-7 years of life" was studied at the theoretical and empirical levels. The results of the study of the basic personality quality are presented in two sections of the work. At the theoretical level, the state of development of the problem of self-confidence formation by domestic and foreign specialists is characterized; the dynamics of changes in the formation and development of confidence as an integral quality of personality in preschool childhood are revealed; the pedagogical conditions for optimizing the process of raising self-confidence among children of the sixth and seventh years of life in a preschool education institution are substantiated. In order to solve the empirical tasks of the research, the program and methodology of the ascertaining experiment were developed; criteria, indicators and structural components of self-confidence are defined; the levels of its formation in children of the sixth and seventh years of life are described; methodical recommendations for teachers regarding the effective organization of the educational process in the preschool education institution have been developed

Key words: self-confidence, purposeful behavior, decisiveness in decision-making, ability to overcome difficulties, motivation to achieve, optimization of the educational process

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ В РАНЬОМУ ОНТОГЕНЕЗІ	9
1.1. Впевненість у собі як психолого - педагогічна проблема.	9
1.2. Особливості становлення і розвитку впевненості у собі на етапі дошкільного дитинства	17
1.3. Психолого-педагогічні умови формування у дітей 6-7 років впевненості у собі....	23
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ.	31
2.1. Програма та методика констатувального етапу дослідження	31
2.2. Характеристика рівнів вихованості у дітей шостого-сьомого років впевненості у собі	36
2.3. Методичне обґрунтування шляхів та засобів ефективного формування у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.....	41
Висновки до розділу 2	56
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	59
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Актуальність. В умовах сучасної України усе більшого значення набуває сформованість у людини здатності поводитися впевнено у знайомих та незнайомих ситуаціях, довіряти власним можливостям та особистому досвіду, не губитися перед труднощами та мобілізуватися на їх долання, доводити розпочату справу до кінця та досягати успіху.

З огляду, що основи впевненості у собі як властивості особистості закладаються у дошкільному дитинстві, актуальним є аналіз доробку провідних психологів і педагогів з означеної проблеми. Це тим більш важливо, що у Базовому компоненті дошкільної освіти України як нормативному документі чимала увага приділяється проблемі розвитку особистості взагалі, вихованню самостійності, наполегливості, креативності, допитливості як базовим якостям зокрема. Освітній стандарт дошкільної освіти орієнтує освітян на необхідність посилити увагу до таких аспектів виховної роботи, як розвиток у дошкільників ціннісного самоствавлення, формування адекватної оцінки власних чеснот і вад, самоповаги та власної гідності [5].

Як зазначає Д.Ельконін, саме у дошкільному дитинстві формується довільна поведінка, елементарні форми самоконтролю та саморегуляції власної діяльності; вдосконалюються засоби її пізнавальної діяльності; в неї формується механізм децентрації, уміння поставити себе на місце іншого, подивитися на проблему з різних сторін. Завдяки цьому збагачується особистий досвід, розвиваються такі вольові якості, як цілеспрямованість, наполегливість, впевненість у собі.

Аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що проблема розвитку впевненості у собі розглядалася фахівцями здебільшого у контексті таких аспектів становлення особистості, як: довіра до себе (Р. Емерсон, А. Купрейченко, Т. Скрипкіна); виховання ціннісного самоствавлення (О. Кононко, С. Пантисєв, С. Тищенко, Л. Уманець); розвиток механізмів формування впевненості (І. Вайнер, В. Висоцький, Д. Ковач); впевненість як соціально-психологічна характеристика особистості (О. Папір, В. Ромек, Є. Смаглій);

виховання впевненості у собі у різних видах діяльності (В. Бутовська, Т. Маталіна, О. Серебрякова); вивчення впливу впевненості у собі та досягненні успіху в діяльності (Ф. Іващенко, О. Нікітіна); роль самооцінки у прийнятті впевнених рішень (Б. Братусь, Р. Бернс, Л. Бороздіна, А. Карпов, І. Кон, Г. Ліпкіна, О. Михайлов, І. Троїцька); з'ясування зв'язку впевненості-непевненості-самовпевненості із здатністю долати життєві кризи (Л. Анциферова, Р. Лазарус, Е. Ліндемманн, Т. Титаренко); характеристика відносини самовизначення та упевненості у собі (Т. Брагіна, Д. Буякас, О. Головаха, М. Гінзбург, З. Карпенко); дослідження умов оптимізації процесу виховання впевненості у собі (Ш. Амонашвілі, А. Белкін, Н. Виноградова, І. Дубровіна, А. Петровський).

Хоча опосередкованої уваги до феномену впевненості у собі у психолого-педагогічній науці не бракує, проте вітчизняних досліджень, присвячених безпосередньо аналізу особливостей становлення та розвитку впевненості у собі у дошкільному дитинстві вкрай мало. Наслідком цього є недостатня визначеність критеріїв оцінки впевненості-непевненості-самовпевненості як показників міри особистісного зростання дітей 3-7 років; нечіткість формулювань вказаних категорій; надмірне розширення переліку провідних психолого-педагогічних умов оптимізації процесу формування у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі; дефіцит методичного забезпечення вказаного напрямку виховної роботи.

З огляду на брак педагогічних досліджень з розвитку впевненості у собі в дошкільному дитинстві та існування замовлення педагогічної практики на діагностичний інструментарій і технологію ефективного виховання у дошкільному віці впевненої поведінки, нами обрано тему магістерської роботи: ***«Формування впевненості у собі у дітей 6-7-го років життя»***

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально визначити особливості вихованості у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі та розробити технологію її ефективного формування в умовах ЗДО.

Досягнення поставленої мети потребувало вирішення таких **завдань**

дослідження:

1. На основі аналізу науково-педагогічних джерел визначити зміст ключових понять дослідження та динаміку розвитку впевненості у собі на етапі дошкільного дитинства.
2. Теоретично обґрунтувати педагогічні умови оптимізації виховного процесу, спрямованого на формування у дошкільників впевненості у собі.
3. Визначити критерії, показники та компоненти впевненості дошкільників як інтегративної якості особистості.
4. Схарактеризувати типи поведінки досліджуваних старшого дошкільного віку у ситуаціях зіткнення з труднощами.
5. Розробити методичні рекомендації для педагогів щодо ефективного виховання у досліджуваних 5-7 років уміння поводитися впевнено.

Об'єкт дослідження - процес виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.

Предмет дослідження - особливості вихованості у дітей 5-7 років впевненості у собі у ЗДО та технологія ефективного формування в них даної властивості особистості.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: фундаментальні наукові положення про роль емоційно-вольової сфери у процесі особистісного зростання дошкільника (О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, Г. Люблінська, В. Мухіна та ін.); ідеї щодо особливостей розвитку особистості на різних етапах дошкільного дитинства (Ю. Афонькіна, Л. Венгер, О. Непомняща, Є. Суботський, Г. Урунтаєва та ін.); сучасні підходи до оптимізації процесу виховання у ЗДО (Г. Беленька, Р. Бернс, І. Бех, Н. Гавриш, С. Ладивір, Т. Піроженко та ін.); наукові положення щодо впевненості у собі як особистісний феномен (І. Антоненко, Ф. Іващенко, І. Зіновьева, І. Вайнер, А. Купрейченко, П. Пантілеєв, Т. Скрипкіна та ін.).

Розв'язання означених вище завдань дослідження вимагало використання таких **методів**:

- *теоретичних*: вивчення наукових джерел з філософії, психології, педагогіки з метою уточнення змісту основних понять, розробки критеріїв, показників та компонентів впевненості у собі; аналіз, порівняння та узагальнення емпіричних даних; визначення та обґрунтування педагогічних умов та технології виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості в собі;

- *емпіричних*: діагностичних (спостереження, бесід, анкетування); педагогічний експеримент;

- *статистичних*: методи статистичного аналізу для інтерпретації та узагальнення отриманих даних.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

- *уперше* схарактеризовано авторську технологію ефективного виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості в собі (Чернігівська область); розроблено критерії, показники, компоненти та схарактеризовано рівні вихованості у досліджуваних 5-7 років впевненості у собі; обґрунтовано педагогічні умови та методи виховання впевненості у собі дітей старшого дошкільного віку у ЗДО;

- *уточнено* структуру «впевненості дошкільників у собі», до складу якої увійшли: когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти; диференційовано дефініції «впевненість» (правильна оцінка дитиною власних умінь, якостей, досягнень), «невпевненість» (недооцінка їх дошкільником, уникнення ризику) та «самовпевненість» (переоцінка своїх сил, завищені домагання);

- *подальшого розвитку набули* методи, форми та засоби виховання впевненості у собі у дітей старшого дошкільного віку.

Теоретичне значення дослідження: розроблено концептуальний підхід до дослідження особливостей виховання у дітей 5-7 років впевненості у собі як особистісної властивості; визначено зміст провідних понять «впевненість»,

«невпевненість», «самовпевненість»); схарактеризовано рівні виховності у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі; розроблено педагогічні умови та технологію ефективного виховання у дітей 5-7 років впевненої поведінки під час рішення практичних завдань.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні у практику виховної роботи експериментального дошкільного закладу методики діагностики рівнів сформованості у дітей 5-7 років впевненості у собі; у розробці комплексу методів ефективного формування у дітей старшого дошкільного віку означеної якості особистості в сім'ї та дошкільному закладі.

Основні положення, одержані у дослідженні емпіричні дані та висновки магістерської роботи можуть бути використані у процесі підготовки бакалаврів у закладах вищої освіти педагогічної спрямованості у змісті курсів «Дошкільна педагогіка» та «Дитяча психологія».

Апробація результатів дослідження. Основні результати магістерської роботи оприлюднено автором:

- на засіданнях кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;
- під час виступів на конференціях "Сучасне дошкілля: актуальні проблеми, досвід, перспективи розвитку" яка відбулася 19 жовтня 2022 року, тема виступу «Психолого-педагогічні аспекти виховання у дошкільників впевненості в собі»);
- у публікаціях: надруковано одну статтю в збірнику «Сучасна дошкільна освіта: актуальні проблеми, інноваційні пошуки» 2022 рік, назва статті «Психолого-педагогічні аспекти виховання у дошкільників впевненості в собі» сторінки 94-101.

Структура магістерської роботи. Магістерська робота складається із вступу, двох розділів з підрозділами, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (60 позицій), додатків (4). Загальний обсяг роботи 66 сторінки, з них 50 с. основного тексту. Робота містить 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ В РАНЬОМУ ОНТОГЕНЕЗІ

1.1. Впевненість у собі як психолого - педагогічна проблема.

Як засвідчує аналіз літературних джерел, у психолого-педагогічній науці відсутнє загальноприйняте визначення поняття «впевненість» взагалі та пов'язаних з ним понять «невпевненість» та «самовпевненість». Спроби створення теоретичної моделі впевненості в собі були зроблені, філософами минулого, зокрема М. Бердяєвим, І. Кантом, С. К'єркегором Ф. Ніцше, Ж. Сартром, Л. Фейєрбахом, А. Шопенгауером та іншими. Вказані філософи аналізували феномен у контексті дослідження проблем розвитку індивідуальності та самоствердження особистості.

Перші визначення основних описових та структурно-змістових характеристик терміну «упевненість в собі» належать А. Бандурі, А. Лазарусу, А. Сальтеру, Е. Селігману та іншим фахівцям. Ю. Борисова, І. Вайнер, Л. Куліков кваліфікують її як стан, емоцію, почуття; В. Ромек – як рису характеру, особистісну характеристику; М. Розенберг - як компонент рефлексивного «Я»; Д. Леонтьєв та М. Рокич тлумачать впевненість у собі як термінальну індивідуальну цінність; А. Маслоу – як універсальну життєсмислову орієнтацію; Л. Анциферова – як основна характеристика стилю життя; Г. Крипс – загальний принцип людської еволюції.

Потрібна більш чітка диференціація понять «впевненість в собі», «впевнена поведінка», «соціальна компетентність», «самоствердження», «довіра до себе». Як зазначають Є. Нікітін, В. Ромек та Н. Харламенкова, залишається недостатньо визначеною відмінність між поняттями «впевненість» та «агресивність». Т. Скрніпкіна звертає увагу на некоректне використання деякими науковцями в якості синонімів понять «сміливість», «нарцисизм», «самоактуалізація», «упевненість в собі». Слід погодитися з думкою В. Лабунської щодо дефіциту праць, присвячених визначенню поведінкових

критеріїв оцінки впевненості у собі. Поодинокими залишаються спроби розробити теорію впевненості в собі (Є. Нікітін, Н. Харламенкова). Відсутнє загальноприйняте розуміння структурно-змістових компонентів впевненості у собі.

Згідно підходу Г. Олпорта, впевненість в собі слід визначати крізь співвідношення рівня домагань та самооцінки, які, у свою чергу, характеризуються неоднозначною трактовкою. Науковці продовжують пошук шляхів формування оптимального рівня впевненості у собі, уводять в обіг в якості стимулу розвитку потенційних можливостей особистості поняття «творча невпевненість у собі» (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, М. Бурно, Ф. Василюк, К. Карпинський, О. Лукаш). Вказані фахівці зазначають: впевненість у собі як складний феномен виконує регулюючу функцію і супроводжує розвиток особистості упродовж усього її життя. Впевнена в собі особистість здатна мобілізуватися, довіряти своїм можливостям, долати життєві труднощі

За даними досліджень Дж. Гетмана, Р. Зигмунда, А. Лазаруса, Л. Рема Р. Шварца та інших, впевненість у собі – складний, комплексний, поліфункціональний конструкт, в якому інтегровані когнітивний та емоційний компоненти. Ці фахівці найважливішими умовами розвитку впевненої поведінки особистості вважають її позитивне ставлення до власного поведінкового репертуару.

А. Бек, М. Селігман, В. Ромек зазначають, що важливим компонентом впевненості у собі як особистісного інтегралу є образ себе і процеси самооцінки власних дій та наявних здібностей. Р. Ленг розуміє впевненість у собі як почуття своєї присутності у світі в якості живої, цілісної особистості, здатної встановлювати неперервні відносини з іншими, ставати соціально компетентними. При цьому фахівцями відзначається: на початкових етапах онтогенезу у формуванні впевненості у собі важливу роль відіграють різноманітні чинники, у першу чергу, набуття новим соціальним навичкам та адекватних реакцій на них соціального оточення.

Як зазначають А. Бандура, Г. Салліван, невпевненість у собі зазвичай формується в одноманітному і вкрай збідненому соціальному середовищі, внаслідок чого репертуар використовуваних дітьми навичок вельми обмежений. Дорослі заперечують або критикують їхні досягнення, що призводить до того, що негативні самооцінки та очікування неуспіху перетворюються на звичні способи поведінки, продукують невпевненість у собі, відмови від власної ініціативи, пасивності [7].

В. Слободчиков, О. Смирнова кваліфікують впевненість у собі як стан і почуття, які за умови багаторазових повторень можуть перетворитися на стійку особистісну якість. Вказані автори до умов та механізмів формування впевненості-невпевненості відносять вплив на дітей ставлення до них батьків та засвоєння дітьми зразків самоставлення та поведінки рідних дорослих [52, 53].

В. Мухіна, І. Кон, В. Столін підкреслюють: здатність дитини поводитися впевнено, довіряти своїм можливостям та мобілізуватися на долання труднощів визначається характером дитячо-батьківських відносин [22, 37, 54]. На думку К. Абульханової-Славської та Г. Прихожан, оптимальним варіантом для формування впевненості у собі є інтеграція ціннісних орієнтацій особистості із здатністю до самостійної поведінки [1, 43].

Як засвідчує аналіз наукових джерел, впевненість-невпевненість багатьма фахівцями розглядається у контексті самосвідомості особистості. Так Р. Бернс, Л. Божович, Дж. Брунер, К. Левін, К. Хорні пояснюють невпевненість у собі обмеженістю когнітивного потенціалу, нездатністю особи свідомо аналізувати та оцінювати існуючі ризики, обирати доцільні шляхи вирішення проблем.

Згідно даних досліджень Л. Божович, Л. Виготського, О. Леонтєва, Д. Фельдштейна, становлення впевненості у собі відбувається завдяки спроможності зростаючої особистості долати залежність від зовнішньої детермінації та посилювати здатність до самодетермінації та саморозвитку. Підкреслюється, що високий ступінь впевненості у собі виконує захисну

функцію, сприяє зниженню схильності до депресії, тривожності, різноманітних фобій [10, 14,29].

Ряд фахівців розглядають феномен впевненості-непевненості як результат рефлексивної оцінки особистістю власних можливостей. У дослідженнях А. Купрейченко, Т. Скрипкіної, В. Слободчикова зафіксовано існування зв'язку між самоставленням та її рефлексивними можливостями. Визначено, що, з одного боку, впевненість у собі сприяє розвитку особистісної рефлексії, з іншого – конструктивна рефлексія підвищує впевненість у собі [28,50,52].

На думку Н. Будич, впевненість у собі виступає чинником особистісного самовизначення особистості. Впевненість у собі проявляється у позитивному само ставленні, життєдайній самооцінці, розвитку рішучості у прийнятті конструктивних рішень, осмисленості життя, задоволеності своїми досягненнями, компетентній поведінці, зростанні кількості цілей, гнучкій реалізації власних цінностей [13].

Заслуговує на особливу увагу аналіз впевненості-непевненості у собі у контексті проблеми довіри до себе. Провідні фахівці актуалізували значення для проблеми впевненості у собі таких категорій, як духовність, вибір, свобода, відповідальність, моральність, культура. Відомий психолог В. Слободчиков підкреслює: на часі внутрішня детермінація розвитку особистості. проблеми самоздійснення, самобудівництва особистості, спів-буттєвої спільності [52].

Т. Скрипкіна зазначає, що феномен довіри до себе передбачає виявлення механізмів розвитку творчої, ініціативної, самостійної особистості; формування активного суб'єкта життєдіяльності, здатного до внутрішньої регуляції своєї поведінки. Вказаний вище автор актуалізує необхідність подальшого вивчення суб'єктності як вищої системної цілісності людини. Т. Скрипкіна підкреслює: поняття суб'єктності є методологічно важливим, оскільки суб'єкт є носієм соціального та унікального в особистості.

Вказана вище авторка відносить феномен довіри до себе до суб'єктних утворень особистості. На думку автора, довіра до себе існує в єдності з довірою

до світу: людина прагне відповідати не лише собі, але і світу, в якому живе. Визначення людини як суб'єкта вказаний фахівець пов'язує з протиріччям між потребами і здібностями, з одного боку, та вимогами, які пред'являє до неї суспільство, з іншого. Т. Скрипкіна робить висновок: якість та міра становлення людини в якості суб'єкта пов'язані із здатністю та способом розв'язання нею цього протиріччя [50].

Проблема впевненості у собі напряду пов'язана з проблемою розвитку суб'єктності людини. Згідно доробку Є. Ісаєва та В. Слободчикова, суб'єктивний внутрішній світ особистості – вихідна категорія, яка виражає сутність людини, обумовлює її спосіб життя. Визначаючи простір внутрішнього світу особистості, вказані фахівці включають до нього: *світогляд* (картину світу та Я-образ), *упередженість* (переживання та вищі почуття), *спрямованість устремлінь* (бажань, потреб, прагнень, інтересів), інтуїцію та звички.

Вивчення суб'єктивності передбачає використання гуманітарної методології, заснованої на підході до людини як до вільної істоти, яка творчо ставиться до оточуючої дійсності та самої себе. Центральним феноменом людської суб'єктивності В. Слободчиков та Є. Ісаєв вважають *рефлексію*, під якою розуміють специфічно людську здатність аналізувати та оцінювати свої думки, переживання, дії, ставлення [52].

В. Клочко зазначає: людина як автономний суверенний суб'єкт активності прагне відповідати сама собі, своїм уявленням про себе, власним цінностям. Отже, довіра до себе є специфічним ставленням особистості до свого внутрішнього світу, до своєї суб'єктності як цінності. Довіру до себе, на думку автора, можна рефлексувати, розширювати межі, коректувати її. Людина не може бути вільною від умов життя, проте вона вільна посісти позицію щодо них, здійснити власний вибір [20].

Заслуговує на увагу теза К. Абульханової-Славської, згідно з якою умовою збереження автономності особистості виступає конструктивна активність, спрямована на з'ясування того, наскільки людина залежить від оточуючих та наскільки усвідомлює задачі свого життя. Даний фахівець

висуває параметр значущості особистості для самої себе як умову її активності. При цьому вона зазначає: регуляція життєдіяльності людини здійснюється у двох планах: ціннісно-смысловому і контрольо-дієвому. Міра співвідношення значущості для себе і корисності для суспільства активності особистості визначається, перш за усе, почуттям її самоцінності [1].

Згідно підходу М. Бубера, одна з важливих функцій довіри до себе полягає у тому, що, довіряючи собі, тобто визначаючи самостійно міру довіри до самої себе, особистість прагне набути цілісності – гармонійної єдності її тілесного, душевного та духовно – морального життя [12].

У контексті розвитку в особистості впевненості у собі, довіри власним можливостям, актуальним залишається питання двох способів її існування, схарактеризованих С. Рубінштейном: перший пов'язаний з відсутністю рефлексії та залежністю людини від зовнішнього контролю; другий – з появою рефлексії, здатністю аналізувати, оцінювати та усвідомлювати свої задуми, рішення, дії та вчинки. Усвідомлення та ціннісне самоставлення стають внутрішніми регуляторами і контролерами вчинків людини. Як зазначає провідний психолог, високий рівень довіри до себе слугує одним з показників зрілості особистості [47].

У поданих вище положеннях провідних фахівців закладене розуміння того, що довіра-недовіра до себе не є абсолютними, оскільки це призвело б до стагнації особистісного розвитку. Абсолютизація недовіри до себе призводить до втрати особистістю своєї індивідуальності, формування звички покладатися лише на зовнішні опори, продукує залежну й невпевнену поведінку, перетворює її на об'єкт маніпуляцій з боку інших людей.

Згідно даних дослідження М. Мішечкіної, аналіз феномену впевненості у собі крізь призму проблеми довіри заслуговує на увагу науковців, потребує вивчення особливостей ставлення зростаючої особистості до власних бажань, потреб, інтересів, поглядів, переживань як до цінностей. Це узгоджується з підходами до вказаної проблеми таких провідних фахівців, як Ш. Амонашвілі, А. Белкін, Н. Виноградова, І. Дубровіна, А. Петровський.

Як засвідчує аналіз наукових джерел, сучасні теоретико-експериментальні праці акцентують увагу на різних аспектах виховання впевненості в собі: механізмах формування даної базової якості особистості (І. Вайнер, В. Висоцький, Д. Ковач); специфіці становлення і розвитку впевненості у різних видах діяльності: суспільній (Т. Маталіна), навчальній (В. Бутовська, О. Серебрякова); вплив впевненості на досягнення успіху в діяльності (Ф.Іващенко, О. Нікітіна); впевненість як соціально-психологічна характеристика особистості (ШО. Папір, В. Ромек, Є. Смаглій).

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що багатьма фахівцями впевненість у собі кваліфікується як особистісний феномен та розглядається в контексті довіри особистості до самої себе. Так, Н. Єрмакова, А. Козирева, Т. Комарова, Н. Молостова, О. Прима, Т. Скрипкіна, Т. Сохань називають впевненість у собі проявом та показником розвитку впевненості в собі.

Визначаючи природу, генезу феномену довіри до себе, А. Козирева, Н. Молостова, О. Прима, О. Сидоренков, Т. Сохань вважають його базовий для розвитку впевненості в собі. Вказані автори акцентують увагу на важливості формування у зростаючої особистості необхідної і достатньої міри довіри до себе упродовж усього життя. Вони наголошують на тому, що вона має достатній потенціал, щоб вистояти у стресових ситуаціях, конструктивно взаємодіяти з довкіллям та творчо на нього впливати. Здатність особистості вирішувати життєві проблеми, використовуючи конструктивні способи поведінки кваліфікується ними як життєва компетентність.

В якості базової якості особистості впевненість у собі розглядають О. Нікітіна, П. Рудик, Т. Смолева та інші. Вони зазначають, що існують різні підходи до його вивчення. До основних з них фахівці відносять:

- емоційно-вольова властивість особистості;
- результат знань, досвіду прогнозування подій;
- функціональна психофізіологічна готовність;

- внутрішній зворотній зв'язок, що визначає здатність людини до конструктивної взаємодії із зовнішнім середовищем;
- інтелектуальний стан;
- складний за структурою психічний стан;
- якість особистості;
- сутнісний показник морально-вольового розвитку.

За даними О. Запорожця та Г. Прихожан, впевнена особистість досить вільна у виборі цілей та способів досягнення мети, ставить перед собою завдання різної складності, характеризується здоровим глуздом, здатністю формулювати оптимальні судження, приймати конструктивні рішення, проявляти здорову міру ризику, поводитися відповідально, долати перешкоди та досягати успіху.

Дані досліджень В. Ромека дають підстави характеризувати впевненість у собі як соціально-психологічну характеристику особистості, центральним компонентом якої є генералізоване позитивне ставлення до власних здібностей, умінь, якостей. Оперуючи поняттям «впевнена поведінка», фахівець зазначає, що чимало невпевнених в собі людей потенціально володіють відповідними навичками, проте за певних причин їх не застосовують.

На думку В. Ромека, впевнена поведінка є культурно унормованим репертуаром навичок, що забезпечує самореалізацію особистості у соціальному середовищі. Повнота або вузькість особистісного репертуару впевненої поведінки є індивідуальною характеристикою. Ступінь повноти репертуару впевненої поведінки людини визначається як внутрішніми, так і зовнішніми умовами. Автор підкреслює: впевнена поведінка – це комплекс навичок дій, необхідних людині для досягнення мети. Він характеризується кількісними та якісними показниками. Фахівець привертає увагу до того, що фіксація впевненості за зовнішніми її проявами ускладнена тим, що наявний репертуар не завжди реалізується людиною через блокування негативним ставленням до неї.

Вказаний фахівець акцентує увагу на такому аспекті проблеми, як вплив впевненості в собі на характер людських взаємин. На його думку, впевненість у міжособистісних стосунках означає здатність людини висувати та втілювати в життя власні цілі, задовольняти свої основні потреби, домагатися бажаного. Впевнена особистість відверто висловлюється, розуміє та адекватно реагує на почуття інших, ініціює оригінальні ідеї та пропозиції. Аналізуючи прояви невпевненості у міжособистісних стосунках, В. Ромек пов'язує її з помилковим уявленням про себе, страхом насміхувань з боку інших, відсутністю навичок прояву назовні своїх почуттів [45].

Обставини, за яких особистості доводиться здійснювати вольовий вибір, дуже рідко бувають однозначними. За відсутності зовнішнього примусу у дію вступають вольові зусилля людини, які спрямовані не лише на досягнення результату, на бажання вирішити певну проблему, а й на прагнення самореалізуватися, самоствердитися. Внутрішнє намагання самовиразитися є базовою потребою, яку важливо задовольнити.

Можна констатувати, що у теоретико - експериментальних дослідженнях недостатньо представлений генетичний аспект проблеми впевненості-невпевненості у собі, що актуалізує необхідність вивчення особливостей становлення і розвитку вказаного феномену, починаючи з дошкільного дитинства, зокрема на різних його вікових етапах. Онтогенетичний вимір дозволить зрозуміти динаміку змін у розвитку впевненості у собі як особистісного феномену.

1.2. Особливості становлення і розвитку впевненості у собі на етапі дошкільного дитинства

Аналіз вітчизняних та зарубіжних наукових джерел з проблеми виховання впевненості у собі засвідчує, що розвиток даної базової якості особистості змінюється з віком дитини в процесі провідної діяльності та під впливом спілкування з рідними та близькими дорослими. На становлення впевненості у собі впливають особливості емоційно-вольової сфери зростаючої особистості,

ступінь розвитку її самосвідомості, її соціальний статус у групі однолітків, досвід власних перемог і поразок.

Провідні дослідники, предметом уваги яких виступає процес розвитку особистості в дошкільному дитинстві, зокрема О. Запорожець, О. Кононко, В. Котирло, В. Мухіна, пов'язують особливості формування впевненості у собі з становленням самооцінки. Вони зазначають, що це відбувається у декілька етапів. На першому етапі (від народження до 18 місяців) закладається базова довіра до оточуючого світу, почуття прихильності до рідних людей, основа позитивного ставлення до себе. Фахівці підкреслюють, що позитивна емоційна оцінка батьками сприяє поступовому формуванню адекватної самооцінки малюка. На другому етапі (від 1,5 - до 3 - 4 років) у дитини розвивається самостійність (залежність), яка позначається на характері та динаміці розвитку впевненості у собі. Схвалення самостійності та допитливості дорослими продукують високу самооцінку дошкільників, гіперопіка і контроль - гальмують її. На третьому етапі (від 4 до 6 років) самооцінка складається з уявлень дошкільника про власні здібності, спроможність самостійно досягати успіху.

Згідно даних О. Запорожця, О. Кононко, І. Куліковської, М. Лісіної, В. Мухіної, В. Слободчикова, старший дошкільний вік є періодом диференціації дитиною зовнішнього і внутрішнього життя людей та свого власного. Дитина активно пізнає себе, гостро реагує на позитивні та негативні оцінки значущих людей, сприймає їх на особистісному рівні.

Фахівці підкреслюють: важливу роль відіграють оцінки авторитетних дорослих, їхня здатність не ототожнювати ситуативні вчинки дитини з її особистістю, усвідомлювати, що вчинок – поганий, а дитина – хороша. На четвертому етапі (починаючи з 6 років) розвивається прагнення до самовираження у практичній діяльності, самооцінка поступово із завищеної перетворюється на більш адекватну. Оцінки батьків і педагогів продовжують відігравати важливу роль у розвитку уміння дошкільників більш-менш об'єктивно себе оцінювати та виявляти упевненість у собі.

Дослідження О. Кононко, Г. Люблінської, Є. Суботського та інших психологів засвідчують зв'язок впевненості дошкільника в собі з його самостійністю. Згідно їхніх даних, самостійна дитина вирізняється активною життєвою позицією, здатністю діяти автономно і не звертатися без потреби за допомогою до дорослих, вмінням долати труднощі на шляху до мети, доводити розпочате до кінця. Самостійна дитина зазвичай проявляє сміливість, рішучість у складних та невизначених ситуаціях, характеризується наполегливістю, мотивацією досягнення, довірою до власних можливостей.

Як зазначають В. Аверін, А. Галанова, М. Осоріна, І. Слободчиков та інші фахівці, особистісними надбаннями, важливими для розвитку впевненості в собі у віці немовляти є розуміння нею міміки і жестів рідних людей. На думку Л. Обухової, наприкінці першого року життя соціальна ситуація повної єдності дитини з дорослими змінюється відокремленням нею себе в якості суб'єкта, здатного до елементарної самостійності (самостійно рухатися, їсти, використовувати вказівний жест тощо). Від одного до трьох років вдосконалюється здатність поводитися самостійно, зростає потреба у самовираженні у різний спосіб, у тому числі проявах агресивності.

У контексті нашого дослідження привертає до себе увагу доробок С. Тищенко, яка встановила, що емоційно-ціннісне ставлення дошкільника до себе у процесі його взаємодії з довкіллям виступає умовою становлення Я-образу і водночас обумовлюється рівнем його розвитку. Автор констатує існування тісного взаємообумовленого зв'язку між особливостями ставлення дитини до себе та характерологічними якостями особистості [56].

Розвиток особистості вельми інтенсивно відбувається у молодшому дошкільному віці. Згідно даних В. Мухіної в цей період відбувається подальший розвиток уявлень дитини про власні можливості, починає проявлятися почуття гордості за власні досягнення, виникає прагнення порівнювати свої дії з діями дорослих. Дитина все частіше потребує від них оцінок та схвалень, на основі оцінних суджень про себе рідних та близьких людей вона виробляє власну елементарну самооцінку [37].

Заслуговує на увагу дослідження А. Меренкова, який фіксує важливість виникнення у дитини вказаного віку почуття гордості. Автор пов'язує її з вдосконаленням уміння діяти самостійно, вчиняти за власним вибором, приймати свої елементарні рішення та бачити позитивні результати своїх дій. Дитина радіє своїм досягненням, пишається ними, демонструє оточуючим свої вдалі продукти діяльності.

Фахівець у своєму дослідженні, кваліфікуючи гордість як важливу становлення особистості дошкільника якість, оперує поняттями «завищена» і «занижена» гордість, «соціальний страх». Під останнім розуміється відчуття дитиною небезпеки від людського оточення. Науковець зазначає: критика дитини, негативні оцінки, осуд, насмішки продукують почуття невпевненості в собі, низьку самооцінку, недооцінку власних можливостей, відсутність прагнення утвердитися в очах оточуючих. Як наслідок – дошкільник відчувається нещасним, боязким, невпевненим.

А. Меренков наголошує на важливості становлення в дошкільному віці почуття адекватної гордості як радісного переживання дитиною відповідності самостійних дій вимогам дорослих. Позитивні оцінки останніх закріплюють це почуття, сприяють формуванню в дитини терпіння, наполегливості, здатності впоратися із труднощами, певну елементарної мужності. На думку автора, мужність виявляється у здатності дошкільника передчувати, що результати її дій будуть успішними і породжує впевненість у собі. Характеризуючи впевненого дошкільника, фахівець вказує на його уміння швидко приймати рішення, реалізовувати їх, виявляти терпіння. Він зазначає: особистість з адекватною гордістю вірить у свої можливості, не боїться помилитися, сміливо й спокійно виконує складні дії, досягає успіху [31].

В контексті нашого дослідження заслуговує на увагу думка, висловлена О. Смирновою щодо значущості для становлення особистості старшого дошкільника за допомоги проявів впевненості заслужити повагу значущих дорослих та однолітків. Авторка підкреслює: дитину 5-7 років турбує власна репутація у колі людей, думкою яких вона дорожить. О. Смирнова зазначає:

завойований зростаючою особистістю авторитет відстоюється усіма силами з огляду, що він виступає запорукою її комфортного самопочуття, готовності до подальших активних і продуктивних дій.

Вказаний фахівець надає важливого значення формуванню на етапі старшого дошкільного віку здатності дитини до пізнання свого «Я» та позитивного самоствавлення. Вона підкреслює: Я-образ стає складнішим, складається з уявлень дошкільника про ставлення до нього різних дорослих та однолітків, а також з досвіду успішних і неуспішних результатів власної діяльності [53].

Близьким до вказаного вище є підхід до визначення ролі зовнішніх оцінок у формуванні в дошкільному віці емоційно-ціннісного ставлення до себе – С. Тищенко. Фахівець зазначає, що прагнення дитини одержати високу оцінку своїх чеснот, відстояти свої права на визнання значущими іншими, домогтися високих результатів своєї діяльності є важливими етапами розвитку її самосвідомості. Задоволення потреби у визнанні підвищує емоційно-ціннісне ставлення дошкільника до себе, стимулює розвиток відчуття власної значущості, а отже і впевненості у собі. Як зазначає авторка, ставлення до себе визначає характер ставлення зростаючої особистості до соціального довкілля, впливає на її самосвідомість та ціннісні орієнтації [56].

З огляду, що впевненість у собі тісно пов'язана з самооцінкою дитини дошкільного віку, варто взяти до уваги дані дослідження Р. Стюркіної, згідно з якими потребують уваги три види її самооцінки: загальна (виникає в результаті спілкування з дорослими), конкретна (є результатом власної діяльності) та динамічна(проміжна між загальною та конкретною). Розумінню феномену впевненості у собі сприяє відділення загальної самооцінки від конкретної. Як зазначає фахівець, відносна автономність вказаних самооцінок уможлиблює очікування від дошкільника елементарних форм критичної та адекватної конкретної самооцінки, здатності спокійно сприймати зауваження дорослих [55].

Н. Анкудінова, Л. Божович, В. Горбачова, О. Савонько, А. Силвестру, С. Тищенко, Л. Уманець роблять висновок, що більшість дітей дошкільного віку високо оцінюють свої якості, вважають, що вони притаманні їм більшою мірою, ніж одноліткам, тобто характеризуються завищеною самооцінкою. Це значною мірою пояснюється їхнім прагненням бути хорошими, відповідати вимогам та очікуванням рідних та близьких людей. Водночас вони гостро переживають, коли зазнають неуспіху в діяльності. Схильність дітей дошкільного віку до переоцінки своїх можливостей є свого роду захисною реакцією, прагненням уникнути докорів та негативних оцінок

Вітчизняна дослідниця проблеми виховання впевненості в собі у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку М. Мішечкіна констатувала, що в дітей із заниженою самооцінкою у стресових ситуаціях часто виникали стани надмірної емоційної напруги, уповільнення активності чи навіть відмови від подальших спроб розв'язати проблемну ситуацію. На відміну від них діти з адекватною самооцінкою поводитися незалежно, не боялися помилитися, долали труднощі на шляху до мети, конструктивно використовували допомогу дорослого, доводили розпочате до кінця, досягали успіху.

М. Мішечкіна розробила критерії оцінки міри вихованості у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі, до яких віднесла: *здатність розраховувати на себе, оптимістичне ставлення до труднощів та адекватна самооцінка своїх можливостей*. При цьому у протоколах спостережень за дітьми авторка фіксувала: доцільність здійснених виборів та дій, самостійність поведінки, уміння постояти за себе, довіру до своїх можливостей, адекватність прогностичних та ретроспективних оцінок, наполегливість у досягненні мети, увага не лише до якісно-кількісних показників кінцевого результату, а й вкладених у досягнення зусиль.

Вказана вище авторка виділила п'ять рівнів вихованості у дітей 6-7 років впевненості у собі. До першого високого рівня віднесено 38,1% досліджуваних (гармонійне поєднання показників вказаних критеріїв, які прагнуть успіху); до

другого – 18,5% дітей з ситуативними проявами впевненості у собі; до третього - 6,3% самовпевнених дошкільників; до четвертого – 11% дітей з неадекватними оцінками та вельми залежною поведінкою; до п'ятого рівня віднесено 26,1% невпевнених, боязких дітей, нездатних розраховувати на себе, які прагнуть уникнути неспіху

Згідно даних М. Мішечкіної, у віці 6-7 років значно зростає кількість самовпевнених дітей, орієнтованих на досягнення успіху й водночас не здатних адекватно оцінити свої можливості та реальні результати дій. На думку авторки, після семи років відбувається спочатку повільне, а у наступні вікові періоди стрімке (майже утричі) зниження кількості таких дітей. Це пояснюється підвищенням адекватності самооцінок та інтенсивним формуванням вольових рис характеру. З віком ефект від зовнішньої оцінки усе більше опосередковується самооцінками [32, 33].

В процесі проведення дослідження ми брали до уваги узагальнення провідних фахівців стосовно важливої ролі ігрової діяльності у формуванні на етапі дошкільного дитинства впевненості у собі. Як зазначає Д.Ельконін, гра завжди пов'язана з уявленнями дитини про себе, з розвитком певного Я - образу. В ігровій діяльності відбувається чітка диференціація ігрових та реальних ситуацій, дошкільники оволодівають умінням в ігрових ролях, сюжетах, діях засвідчувати своє авторство, відстоювати свої рішення та оцінки, оволодівають навичками самоконтролю. В ігровій діяльності діти дошкільного віку не просто копіюють життя дорослих, а творчо переосмислюють їхню поведінку, спілкування з оточуючими, систему цінностей.

Описаний вище науковий доробок провідних вітчизняних та зарубіжних фахівців з проблеми виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі як важливої якості особистості слугує теоретичною базою нашого дослідження.

1.3. Психолого-педагогічні умови формування у дітей 6-7 років впевненості у собі

Отримані фахівцями експериментальні дані щодо особливостей вихованості у дітей дошкільного віку впевненості у собі засвідчили, що бажаний та доступний віку рівень сформованості вказаної інтегральної якості притаманний лише трохи більше третини дітей старшого дошкільного віку. Переважна більшість дітей характеризуються або ситуативними проявами впевненості, або самовпевненістю, або низькими показниками здатності довіряти своїм можливостям та діяти наполегливо. Це актуалізує необхідність визначення психолого-педагогічних умов, запровадження яких підвищить ефективність виховних впливів ЗДО.

Говорячи про психолого-педагогічні умови оптимізації виховного процесу, спрямованого на виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі, ми мали на увазі вибір педагогом сукупності впливу на їхній внутрішній стан та організацію зовнішніх соціально-педагогічних заходів, які спрямовані на підвищення ефективності педагогічної діяльності. Сутність оптимізації процесу виховання у дітей 5-7 років впевненості у собі полягає у виваженому виборі вихователями ЗДО змісту, методів, форм і прийомів виховного впливу, які забезпечать найкращий виховний ефект, активізують життєдіяльність дошкільників, виявляться найбільш доцільними для конкретних вихованців та їхніх батьків.

Як підкреслює Я. Коломинський, ефективність формування у дошкільників впевненості в собі залежить не лише від набутих ними знань та особистісних якостей. Автор підкреслює: цей процес обумовлюється як індивідуальними особливостями та внутрішніми потребами дітей, так і зовнішніми умовами, наявністю або відсутністю у ЗДО розвивального виховного середовища, сприятливого для становлення впевненості як особистісного інтегралу [21].

Визначаючи комплекс ефективних для формування у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі умов, варто зазначити, що йдеться про необхідність створення найбільш сприятливих, оптимальних для дітей 5-7 років вимог, правил, обставин та забезпечення позитивного мікроклімату під час

організації виховного процесу. Деталізація деяких з них допоможе сформувати у дошкільників уміння не боятися помилитися, мобілізуватися на долавання труднощів, діяти цілеспрямовано, наполегливо і сміливо, доводити розпочате до кінця, без потреби не звертатися за допомогою, адекватно оцінювати якісно-кількісні показники результатів власних дій та вкладені в них особисті зусилля.

О. Кононко зазначає, що виховання дитини старшого дошкільного віку як активного суб'єкта життєдіяльності, сприяє розвитку її самосвідомості, здатності аналізувати ситуацію, передбачати наслідки своїх дій, більш-менш адекватно оцінювати результати своєї поведінки та діяльності, проявляти довіру власним можливостям, виявляти впевненість у собі. Авторка доводить, що вправління дошкільників в уміннях аналізувати, контролювати, регулювати власну поведінку, підтримувати себе у складній ситуації, мобілізуватися на долавання труднощів, доводити розпочате до завершення сприятимуть формуванню впевненості у собі [24].

На важливості підтримки педагогами в дітях старшого дошкільного віку паростків самовиховання для формування впевненої поведінки у знайомих та нових умовах життя наголошували Д. Асанова, С. Монтессорі, Т. Репіна. Вони акцентують увагу на таких важливих для розвитку впевненості у собі властивостей особистості, як саморегуляція поведінки, елементарні форми самоконтролю, рефлексивні риси, адекватна самооцінка, ціннісне самоставлення, самоповага [4,36,44].

Звертаючи увагу на важливість для ефективного виховання впевненості у собі здатності дитини дошкільного віку більш-менш об'єктивно себе оцінювати, О. Серебрякова застерігає від ігнорування проявів окремими дітьми самовпевненості, яка проявляється в прагненні домінувати, посісти лідерські позиції за будь-яких умов і у будь-який спосіб, стабільною неадекватно завищеною самооцінкою. Такі діти глухі до потреб інших людей, зосереджені на власних інтересах, егоїстичні, авторитарні, не вміють гідно вигравати та програвати, звинувачують у своїх невдачах обставити або когось з оточуючих. Водночас авторка звертає увагу і на негативні наслідки неадекватної заниженої

самооцінки, яка гальмує формування впевненості у собі як важливої особистісної якості [48].

На думку Л. Гримак, початковим етапом становлення впевненості у собі як однієї з базових якостей особистості дошкільника, є формування Я-образу та пізнавального, дослідницького ставлення до світу та самого себе. На жаль, згідно висловлювання фахівця, сучасна система освіти налаштована радше на прищеплення дітям готових знань, надання обмеженого кола інформації, очікування стандартних рішень, жорстку регламентацію умов виконання завдань, обережне ставлення до творчої ініціативи, здорової міри ризику зростаючої особистості. Це обмежує можливість дитини 5-7 років оволодіти досвідом вільної поведінки, прийняття власних рішень, самостійного продукування способів досягнення мети. Наслідком даного стану речей є загальмованість процесу розвитку у дошкільників довіри власним можливостям як запоруки впевненої поведінки. Отже, надання дітям старшого дошкільного віку права на вибір змісту, складності, способи виконання практичних завдань, використанні матеріали тощо виступає важливою умовою оптимізації виховного процесу, спрямованого на виховання впевненості у собі [16].

Близькою до попередньої є позиція Т. Поніманської, згідно з якою важливою умовою оптимізації процесу виховання впевненості у собі є надання дошкільникам можливості повніше розкривати свій внутрішній потенціал у процесі самостійної творчої діяльності. Авторка важливого значення надає створенню розвивальних умов, сприятливих для розвитку індивідуальності дошкільників. Вказаний фахівець приділяє увагу і такому напрямку виховної роботи з дітьми 5-7 років, як сприяння умінню самостійно знаходити і виправляти власні помилки, радіти власній спроможності впоратися із труднощами [42].

Вихованню впевненості у собі сприятиме, на думку А. Лєскової-Савицької, вироблення в дітей дошкільного віку первинних внутрішніх установок та адекватних можливостям домагань. Важливо плекати в дітях симпатію і повагу до себе, вправляти в уміннях визначати свої основні чесноти

і вади, надавати право на власні помилки, знахідки, відкриття. У нагоді дошкільникам стануть елементарні навички прояву сміливості, рішучості, здорової міри ризику, мотивація досягнення успіху. З метою формування у дошкільників адекватної самооцінки та ціннісного ставлення до себе авторка пропонує дорослим не зловживати підказками та передчасним втручанням у діяльність дітей, не перевантажувати їх надміру складними завданнями, заохочувати творчу ініціативу, прищеплювати уміння не пасувати перед труднощами й не боятися помилитися [30].

У контексті сказаного вище видається важливим підкреслення Ю. Азаровим, Ш. Амонашвілі, А. Белкіним, В. Сухомлинським ефективності використання у вихованні впевненості дошкільників у собі створення педагогами ситуацій успіху для кожної дитини. Вказані автори називають успішність у предметно-практичній діяльності важливим чинником виховання у дітей 5-7 років впевненості в собі. Моделювання ситуацій успіху додає дітям сил, формує довіру до власних можливостей, наповнює відчуттям власної спроможності.

Провідні фахівці приділяють особливу увагу налагодженню конструктивної взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'ями вихованців. Як зазначають Г. Абрамова, Ш. Амонашвілі, В. Столін, Т. Титаренко, С. Тищенко та інші дослідники, розвиток адекватної самооцінки та впевненості у собі значною мірою залежать від ціннісних орієнтацій та стилю виховання дитини в сім'ї, ставлення до неї кожного члена родини. Під цим впливом формується Я-образ дитини, система її ставлень до оточуючих людей та самої себе, уміння цінувати себе та поводитися впевнено.

Заслуговує на увагу висновок О. Новікової, І. Чеснокової та О. Шарапової стосовно типових помилок сімейного виховання, які негативно позначаються на формуванні у дітей старшого дошкільного віку відповідальної поведінки, гальмують цей процес, утруднюють його протікання. До основних з них автори відносять: зростання зайнятості батьків, зменшення часу на спілкування з дітьми, збільшення кількості розлучень і, відповідно, кількості неповних сімей;

недооцінка значною кількістю батьків значення для успішного життя розвитку особистості в дошкільному віці взагалі, впевненості в собі як її важливої складової; переважання суперечливих, завищених вимог до дітей або байдужого ставлення до їхніх потреб та інтересів.

Неабияку роль у вихованні впевненості дошкільників в собі відіграє компетентність педагога, його відкритість інноваціям, ставлення до дітей, система ціннісних орієнтацій, характерологічні особливості, рівень культури. Як зазначають М. Безруких, С. Єфімова, І. Зязюн, Т. Рєпіна, О. Серебрякова, В. Сухомлинський та інші фахівці, впевненість дитини у собі знижується внаслідок агресивності батьків, байдужості, нерозуміння вікових, статевих, індивідуальних особливостей сина (доньки), брак уваги, дорікання за боязкість дошкільника, порівняння його невдач з успіхами однолітків, немотивовані оцінки, глузування тощо.

Досліджуючи особливості формування у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку впевненості як особистісного феномену, М. Мішечкіна обґрунтовує та упроваджує у педагогічну практику такі психолого-педагогічні умови оптимізації процесу виховання у дітей впевненої поведінки:

- 1) розширення системи знань про впевненість у собі та її роль в житті;
- 2) розвиток реалістичного Я-образу та елементарної форми рефлексії;
- 3) створення дорослими емоціогенних ситуацій, які забезпечують позитивне ставлення дитини до впевненої поведінки та себе як носія важливої для життя якості – впевненості у собі;
- 4) включення дитини у різновиди соціальної поведінки, мотивованої почуттям упевненості в собі.

Процес формування у дошкільників впевненості у собі вказана вище авторка базувала на таких основних принципах його організації: принцип цілісного підходу до розвитку особистості, принцип особистісно орієнтованого підходу до дитини, принцип урахування індивідуальних та вікових особливостей, принцип наступності у вихованні, принцип гуманізації

освітнього процесу, принцип діяльнісного підходу, принцип емоційно-ціннісного підходу до виховання впевненості як особистісного феномену.

Зазначені вище принципи та психолого-педагогічні умови організації формувального експерименту М. Мішечкіна реалізовувала завдяки використанню адекватної завданням дослідження методам, зокрема: спостереженню за поведінкою досліджуваних; бесідам з ними та з відповідальними за їхнє виховання дорослими – батьками та вихователями ЗДО; моделюванню проблемних ситуацій; організації ігор та театралізованих інсценівок. Заслугою автора є розробка програми «Я розкриваю себе» через комплекс тематичних блоків. Завдяки розробленій моделі формування суттєво покращилися показники впевненої поведінки дітей старшого дошкільного віку, що засвідчено якісними, кількісними та статистичними даними [32].

Описаний вище науковий доробок провідних фахівців дає уявлення про внутрішні та зовнішні детермінанти розвитку впевненості у собі на етапі дошкільного дитинства, критерії оцінки даної якості особистості, показники кожного критерію та орієнтує на ефективні методи забезпечення виховного процесу у ЗДО.

Висновки до розділу 1

Аналіз наукового доробку вітчизняних та зарубіжних фахівців з проблеми виховання впевненості у собі в ранньому онтогенезі дає підстави говорити, що даний особистісний феномен радше вивчався опосередковано, у контексті проблеми розвитку особистості, ніж безпосередньо. Бракує праць українських педагогів і психологів, присвячених дослідженню динаміки змін у формуванні впевненої поведінки дітей 3-6/7 років. Констатовано наявність відмінностей у розумінні різними фахівцями змісту, структури, критеріїв оцінки вихованості впевненості у собі дітей дошкільного віку. По-різному визначаються науковцями умови оптимізації виховного процесу, спрямованого на формування

у дітей впевненої поведінки під час виконання завдань різного характеру та складності – психологічних, педагогічних, організаційних, соціальних.

Під впевненістю у собі більшість фахівців визначають як властивість особистості, ядром якої виступає позитивна оцінка дошкільником власних можливостей (знань, умінь, навичок, здібностей), як достатніх для досягнення ним значущих цілей і задоволення найважливіших потреб. Фахівці наголошують на необхідності відрізнити впевненість в собі як основу адекватної поведінки від самовпевненості, яка дезорієнтує та гальмує прогресивний розвиток особистості.

З'ясувалося, що упродовж дошкільного дитинства набуває усе більшої адекватності самооцінка, стають довірливішими психічні процеси, формуються елементарні форми вольових рис характеру – самостійність, наполегливість, цілеспрямованість, сміливість; стабілізується емоційна сфера; набувають більшої значущості прагнення до позитивної оцінки авторитетних людей; усе частіше дає про себе знати прагнення до успіху та почуття гордості за свої результати та вчинки. Усе це слугує підґрунтям для становлення і розвитку впевненості у собі, довіри власним можливостям, здатності самостійно долати труднощі та досягати необхідної мети.

До основних умов формування в дошкільному віці впевненості у собі як інтегративної характеристики особистості фахівці відносять: розвиток самосвідомості дитини (Я-образу, адекватної самооцінки, ціннісного ставлення до себе); вправління зростаючої особистості у проявах самостійності, надання їй права вибору та прийняття власних рішень; розвиток рефлексії, уміння пізнавати себе, аналізувати наслідки своїх дій, визнавати свої чесноти і вади); створення у ЗДО розвивального соціально-культурного середовища; моделювання в сім'ї та дошкільному закладі ситуацій успіху, заохочення дошкільників довіряти своєму індивідуальному досвіду, поводитися компетентно не лише у знайомих, але і у нових умовах життя.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТА МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ВПЕВНЕНОСТІ У СОБІ.

2.1. Програма та методика констатувального етапу дослідження

Завдяки проведеному теоретичному аналізу вироблено концептуальні засади дослідження, які слугували основою для планування та реалізації експериментальних та методичних завдань дослідження.

Згідно програми дослідження метою констатувального експерименту було визначення рівнів сформованості впевненості у собі дітей 5-7 років. вказана мета передбачала розв'язання ряду завдань, зокрема:

1. Визначення критеріїв оцінки, показників та компонентів відповідальності у собі дітей старшого дошкільного віку.
2. Розробка адекватного предмету та завдання дослідження методики констатуючого експерименту.
3. Визначення рівнів сформованості впевненості у собі в досліджуваних 5-7 років.
4. Обґрунтування психолого-педагогічних умов оптимізації процесу виховання у дошкільників впевненості в собі.
5. Розробка методичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності процесу виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості в собі.

Дослідження проводилося на базі ЗДО «Перлінка» міста Бровари В експерименті взяли участь 18 дошкільників 5-7 років. Експеримент тривав упродовж жовтня 2021- лютого 2022 рр.

Зупинимося детальніше на розв'язанні кожного з означених вище завдань дослідження.

Розв'язання першого завдання констатувального експерименту потребувало чіткого визначення критеріїв оцінки міри сформованості у досліджуваних впевненості в собі, показників, що фіксуватимуться у протоколах та компонентів досліджуваного явища. Базуючись на доробки психолого-педагогічних джерел вітчизняних та зарубіжних фахівців, ми визначили критерії та показники, за якими вивчалися особливості прояву дітьми старшого дошкільного віку впевненості у собі як базової якості особистості.

У таблиці 2.1. нами схарактеризовано три основних критерії оцінки впевненості у собі дітей 5-7 років та показники кожного.

Таблиця 2.1

Критерії та показники оцінки впевненості у собі дошкільників 5-7 років.

<i>КРИТЕРІЇ</i>	<i>ПОКАЗНИКИ</i>
<i>Рішучість у прийнятті рішень</i>	Надає перевагу новим, незнайомим завданням; швидко включається у діяльність; сміливо приймає доцільні рішення, перевіряє їх ефективність; в разі необхідності, коректує думку, поведінку, дії; виправляє помилки, радіє ефективності прийнятого рішення.
<i>Самостійність дій, оптимістичне ставлення до труднощів</i>	Діє автономно, без потреби не звертається за допомогою, розумно її використовує; не боїться помилитися; під час зіткнення з труднощами мобілізується, довіряє власним можливостям, пригадує попередні успішні дії; доводить розпочате до кінця.
<i>Адекватність самооцінки</i>	Прогностичні оцінки зважені; результуючі оцінки обґрунтовані й досить об'єктивні;

	ретроспективні оцінки аргументовані, містять інформацію як про реальні досягнення, так і про вкладені в нього особисті зусилля; довіряє власним оцінним судженням; чинить опір несправедливим зовнішнім оцінкам.
--	--

В ході фіксації поданих у таблиці показників бралася до уваги сила та стабільність кожного з них, їх збалансованість між собою. Окрім цього ми орієнтувалися на три виділені компоненти впевненості у собі – когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий.

Когнітивний компонент засвідчував міру уявлень дітей старшого дошкільного віку про впевненість як життєво важливу якість особистості, власну здатність поводитися впевнено у знайомих та нових ситуаціях, про те, чого їм не вистачає для прояву необхідної для досягнення успіху впевненості у собі.

Емоційно-ціннісний компонент надавав можливість отримати інформацію щодо ставлення дітей шостого-сьомого років життя до впевненої поведінки, до здатності довіряти власним можливостям, до уміння приймати самостійні рішення, виявляти сміливість у нових ситуаціях, поводитись наполегливо й доводити розпочате до успішного кінця.

Поведінковим компонентом засвідчувалася здатність дітей старшого дошкільного віку проявляти впевненість у собі в реальних умовах та різних видах діяльності, адекватно себе оцінювати, не боятися помилитися, рішуче поводитися під час зіткнення з труднощами, досягати успіху, визнавати свої сильні й слабкі місця.

Комплекс з критеріїв, показників та компонентів уможливив отримання цікавих емпіричних даних щодо впевненості у собі як важливої якості особистості досліджуваних шостого-сьомого років життя.

Друге завдання констатувального експерименту полягало у розробці адекватної методики дослідження. Методи добиралися до кожного з означених

вище компонентів впевненості у собі. Детальніше про кожний з дібраних методів дослідження.

Методи до когнітивного компоненту

З метою з'ясування особливостей розвитку у досліджуваних шостого-сьомого років життя уявлень про впевненість у собі, її значення для успішного життя та прояви у поведінці й діяльності було проведено дві тематичні бесіди, які вирізнялися між собою спрямованістю запитань.

Бесіда 1

«Визначаємо впевнену - невпевнену-самовпевнену людину»

Мета бесіди – отримати інформацію щодо особливостей уявлень дітей старшого дошкільного віку про феномен впевненості в собі, його значення, про відмінності впевненості-невпевненості-самовпевненості. Проводилася в індивідуальній формі, яка сприяла чіткій фіксації відповідей дітей та особливостей поведінки. Дитині пропонувалося відповісти на шість запитань відкритого і закритого типів, що дозволяло, з одного боку, надати їй можливість міркувати самостійно, з іншого - здійснювати вибір з декількох можливих варіантів відповіді. Запитання передбачали вельми широкий спектр проблеми впевненості у собі, дозволяли з'ясувати міру обізнаності дитини вказаного віку щодо даної якості особистості. Усього від дітей отримано та проаналізовано 108 відповідей. Детальніше запитання бесіди подано у Додатку 1.

Бесіда 2.

«Оцінюю власну впевненість»

Запитання бесіди спрямовувалися на визначення міри поінформованості кожного досліджуваного шостого-сьомого років життя щодо власної здатності поводитися впевнено, долати труднощі на шляху до мети та успішно її досягати. Бесіда складалася з семи запитань, відповіді на які дозволяли одержати дані про різні аспекти проблеми впевненості у собі.

Нас цікавило: наскільки впевненою-невпевненою-самовпевненою вважає себе дитина даного віку; чим керується у своїх судженнях та оцінках; яким завданням надає перевагу – новим чи знайомим; як частіше за усе вчиняє, стикаючись з труднощами та перешкодами; наскільки часто полишає роботу незавершеною тощо. Усього в процесі бесід з досліджуваними отримано й проаналізовано 128 відповідей на закриті та відкриті запитання. Детальніше їх перелік подано у Додатку 2.

Методика до емоційно-ціннісного компонента

З метою з'ясування ставлення досліджуваних шостого-сьомого років життя до впевненої поведінки, уміння долати труднощі на шляху до мети використано моделювання ситуації вибору.

Моделювання ситуації

Експериментатор пропонував дитині обрати для виконання практичне завдання різної складності – легке, середньої складності та складне. Нас цікавило: якому варіанту виконання кожна дитина старшого дошкільного віку, яка увійшла до складу експериментальної групи, обирала; вона приймала рішення, не вагаючись, чи після тривалих роздумів; чи відмовлялася вона від свого першого вибору; якщо так, то після цього який з варіантів обирала – легший чи важчий; чи очікував досліджуваний від дорослого допомоги у виборі та подальшому виконанні завдання; наскільки довго дошкільник докладав зусиль для долання перешкод та успішного досягнення мети; чи робив спроби полишити роботу незавершеною в разі відсутності допомоги експериментатора; наскільки адекватною є самооцінка дитиною власного досягнення. Зафіксовані у протоколах спостережень прояви поведінки дітей шостого-сьомого років життя надавали можливість зрозуміти, наскільки вони цінують власне уміння поводитися впевнено, сміливо, рішуче. Детальніше метод схарактеризовано у додатку 3.

Метод до поведінкового компонента

Спостереження

З метою з'ясування здатності досліджуваних шостого - сьомого років життя виявляти впевненість у собі в різних видах діяльності та сферах життя, використано метод цілеспрямованого спостереження. З кожною дитиною проводилося по три спостереження на заняттях, під час самостійної діяльності та на прогулянці. У протоколах спостережень фіксувалися: типовий стиль діяльності, характер поведінки, реагування на перешкоди; наявність-відсутність звернень по допомогу до дорослого, інтенсивність та тривалість діяльності, доведення розпочатого до кінця, якісно-кількісні показники кінцевого продукту діяльності, адекватність самооцінки. Усього здійснено 54 сеанси спостережень, що уможливило одержання інформації про схильність досліджуваних шостого-сьомого років життя до впевненої-невпевненої-самовпевненої поведінки.

Завдяки використанню комплексу описаних вище методів дослідження ми отримали можливість визначити характерні тенденції поведінки дітей старшого дошкільного віку в умовах виконання завдань певної міри складності, які вимагали прийняття власних рішень, обрання продуктивних способів дій, адекватної оцінки ситуації, вимог діяльності, власних можливостей їх виконати.

2.2. Характеристика рівнів вихованості у дітей шостого-сьомого років впевненості у собі

Визначення рівнів вихованості у дітей шостого-сьомого років життя впевненості у собі потребувало аналізу та співставлення даних, отриманих по усіх використаних у констатувальному експерименті методах дослідження. Нижче схарактеризовано основні емпіричні дані.

Аналіз відповідей досліджуваних на запитання першої бесіди дозволив отримати інформацію про сформованість їхніх уявлень про впевненість як важливу якість особистості. З'ясувалося, що визначаючи зміст впевненості, переважна більшість дошкільників називають такі її прояви, як: « хоробрість, сміливість, все робить сама, має власну думку, в якій усе виходить добре, може навчати інших, легко знайомиться з незнайомими, усім допомагає».

З'ясувалося, що, лише у третини досліджуваних шостого-сьомого років життя сформоване адекватне уявлення про зміст поняття «впевненість у собі». Переважна більшість дітей старшого дошкільного віку характеризувалися неспецифічними визначеннями, які не відображали суті категорії. При цьому 12% дошкільників задоволювалися відповіддю «не знаю».

Висловлюючи думки щодо змісту поняття «невпевнена людина», діти вдавалися до таких висловлювань: «боязка, не має власної думки; робить усе з допомогою інших; наперед знає, що в неї нічого не вийде; не може зробити, що її просять; нічого не знає; завжди вагається; сором'язлива; не може допомогти іншим; неслухняна; недобра. Встановлено, що лише трохи більше третини досліджуваних шостого-сьомого років життя більш-менш чітко визначилися з поняттям «впевненість у собі», понад половини дошкільників задоволювалися надміру загальними, приблизними відповідями, а 15% уникли відповіді («не знаю»).

Характеризуючи невпевнену людину, діти шостого-сьомого року життя здебільшого використовували такі судження: «це – зазнайка, той, хто завищує свої досягнення», «робить так, щоб лише їй було добре», «з усіма сперечається», «її ні в чому не можна переконати», «вона не слухає нікого», «зла людина». З одного боку, більшість дітей старшого дошкільного віку в цілому вірно характеризували самовпевнену людину. Водночас з'ясувалося, що понад третину опитаних не змогли дати відповіді на запитання, що виявилось удвічі більше у порівнянні з двома попередніми запитаннями.

В ході опитування з'ясувалося, що 92% дітей старшого дошкільного віку вважають, що бути впевненим важливо, тому що рішучі люди частіше виграють, перемагають, мають хорошу роботу, можуть захистити свою родину. Жодна дитина вказаного віку не дала на це запитання негативної відповіді. Водночас 8% дошкільників уникли відповіді, задоволювалися висловлюванням «Не знаю».

Обираючи свого роду ідеал впевненої людини, більшість дітей самооцінювала цю якість із своїми батьками, пояснюючи це так: «Мій тато –

рішуча й смілива людина. Він захищає нас з мамою»; « Моя мама швидко знаходить, як нас лікувати; знає, як заспокоїти». Декілька дітей старшого дошкільного віку вважали впевненими, рішучими та найбільш сміливими сучасних героїв художніх та мультфільмів, зокрема «Людину-Павука», «Залізну Людину», Гаррі Поттера.

Відповіді досліджуваних шостого-сьомого років життя на запитання другої бесіди дозволили отримати інформацію щодо їхніх власних умінь поводитися впевнено, сміливо. Констатовано, що впевненими себе вважають близько 40% дітей, що не зовсім відповідає реальному стану речей. Понад половину дошкільників схилилися до відповіді: «Іноді я сміливий, а іноді – ні». Лише близько 10% дітей вказаного віку визнали, що вони нерішучі, боязкі, невпевнені; особливо у незнайомих ситуаціях та під час виконання складних завдань.

Переважна більшість дітей шостого-сьомого років життя сказали, що обирають «не дуже складні та не найлегші завдання», «які мені по силах». П'ята частина дітей надають перевагу знайомим завданням, які дозволяють їм досягти успіху та отримати схвалення дорослого. Близько третини досліджуваних зазначили, що їм цікаво виконувати нові, незнайомі завдання, над якими слід «поламати голову».

Згідно відповідей респондентів, більшість з них завжди доводять розпочате до кінця; 22% визнали, що іноді їм буває складно або нецікаво, тоді вони залишають роботу незакінченою. Значка кількість дітей старшого дошкільного віку визнають, що коли їм буває складно, вони звертаються за допомогою до батьків та вихователів ЗДО. Лише п'ята частина досліджуваних стверджувала, що намагаються самі знайти рішення, звертаються за допомогою лише після багатьох самостійних невдалих спроб.

Відповіді дітей старшого дошкільного віку засвідчили, що найважливішими чеснотами, за які їх схвалюють батьки та вихователі, є слухняність, акуратність, допомога іншим, кмітливість та навички самообслуговування. Найчастіше дорослі висловлюють дітям незадоволення за

неслухняність, неакуратність, капризування, жадібність. З'ясувалося, що серед основних чеснот і вад не виявлено впевненості-невпевненості-самовпевненості, що актуалізує необхідність організації цілеспрямованої роботи ЗДО з сім'ями вихованців в означеному напрямів.

З метою визначення особливостей ставлення дітей шостого-сьомого років життя до впевненості як цінності, їм було запропоновано обрати один з трьох варіантів виконання завдання – складний, середньої складності та легкий. Ми виходили з розуміння, що за умови ціннісного ставлення до власної здатності поводитися рішуче і сміливо, діти мали б надавати перевагу першим двох варіантам та уникати третього (легкого). Встановлено, що переважна більшість дітей вдалася до компромісного, проміжного варіанту, який дозволяв їм не ризикувати і водночас уможлиблював збереження більш-менш високої самооцінки. Складному варіанту надали перевагу лише 24% досліджуваних, легкому – п'ята частина експериментальної групи. Для останніх важливо було гарантувати собі можливість досягти бодай-якогось успіху та отримати довгоочікуване схвалення дорослого.

Спостереження за дітьми старшого дошкільного віку під час виконання ними завдань практичного характеру (на заняттях та у самостійній діяльності) дозволило отримати такі дані: близько третини дошкільників поводитися конструктивно і впевнено у різних видах діяльності та життєвих ситуаціях; понад третина тяжіли до впевненої поведінки, проте подекуди у ситуаціях зіткнення з труднощами частково її втрачали; близько п'ятої частини досліджуваних характеризувалися самовпевненістю, неадекватно завищеною самооцінкою та деструктивними діями; понад 10% дітей шостого-сьомого років життя поводитися не впевнено, несміливо, уникали труднощів, не прагнули досягти успіху.

Ми співставили дані усіх трьох експериментальних ситуацій, взяли до уваги комплекс з критеріїв, показників та компонентів оцінки впевненості як базової якості особистості, врахували стабільність проявів поведінки дітей експериментальної групи. Завдяки цьому було визначено чотири типи

впевненої поведінки досліджуваних шостого-сьомого років життя – *конструктивно-стабільний, конструктивно-ситуаційний, деструктивний та залежно-стійкий*.

До *конструктивно-стабільного* типу віднесено 28% дітей шостого-сьомого років, які поводитися впевнено у різних видах діяльності та сферах життя, характеризувалися адекватною самооцінкою, прагнули самостійності, оптимістично ставилися до труднощів, поводитися самостійно, швидко приймали власні рішення, не боялися помилитися, долали перешкоди на шляху до мети, досягали успіху, відчували задоволення від своїх досягнень.

До *конструктивно-ситуаційного* типу увійшла понад третина (36:%) дошкільників, які поводитися впевнено не завжди, самостійність яких залежала від змісту та складності завдань, які зверталися у разі зіткнення з труднощами зверталися до дорослого за допомогою, прагнули успіху, завжди доводили розпочате до кінця, раділи досягненням, пишалися ним.

Деструктивний тип об'єднав близько п'ятої частини досліджуваних (22%), схильних до прояву самовпевненості, з завищеною, неадекватною самооцінкою, які діяли спочатку самостійно й конструктивно, але під час зіткнення з труднощами легко дратувалися, діяли деструктивно, звинувачували в неуспіху інших, намагалися знецінити завдання, могли надати перевагу іншому заняттю.

Залежно-стійкий тип поведінки характеризував 14% невпевнених, боязких дітей, які незалежно від змісту та складності завдань поводитися обережно, вирізнялися неадекватною заниженою самооцінкою, завжди очікували підтримки і допомоги дорослих, прагнули не стільки досягти успіху, скільки уникнути неуспіху, могли залишити роботу незавершеною і переключитися на гру або розвагу;

Основними умовами оптимізації процесу виховання у дошкільників впевненості у собі визначено:

- розвиток самосвідомості дітей старшого дошкільного віку (Я-образу, адекватної самооцінки, ціннісного ставлення до себе);

- вправлення дошкільників у проявах самостійності, надання їм права вибору та можливості приймати власні рішення;
- розвиток у дітей 5-7 років елементарних форм рефлексії, уміння аналізувати наслідки своїх дій, визнавати свої чесноти і вади;
- створення у ЗДО розвивального соціально-культурного середовища;
- моделювання в сім'ї та дошкільному закладі ситуацій успіху, розвиток у дітей старшого дошкільного віку мотивації досягнення, впевненості у власних силах..

2.3. Методичне обґрунтування шляхів та засобів ефективного формування у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.

Стратегічні настанови

Виховання впевненого в собі дошкільника - завдання важливе і непросте з огляду, що діти вирізняються між собою темпераментом, природною чутливістю, індивідуальними особливостями, життєвим досвідом. Проте це важливо, оскільки впевненість у собі допомагає досягти життєвого успіху, реалізувати свої потенційні можливості, поважати себе.

Якщо дитина старшого дошкільного віку зазвичай поводить себе впевнено, довіряє своєму досвіду та самооцінці, приймає виважені й конструктивні рішення, намагається самостійно долати труднощі на шляху до мети, без потреби не звертається за допомогою до дорослих, раціонально її використовує, завжди доводить розпочате до кінця, радіє успіху, адекватно оцінює результати та вкладені в них особисті зусилля – дитину правильно виховують в сім'ї та закладі дошкільної освіти. Прояви невпевненості, залежності від зовнішньої допомоги або, навпаки, самовпевненість, бахвальство, неадекватна завищена самооцінка, тривожність дитини, її емоційна неврівноваженість засвідчують

існування виховних проблем, помилок у підході до розвитку особистості дитини.

Типові помилки дорослих

Однією з характерних помилок батьків і педагогів є їхня *надмірна опіка і контроль*, які виробляють у дітей старшого дошкільного віку звичку розраховувати на інших, залежати від їхньої допомоги, губитися під час зустрічі з труднощами, нервувати, сердитися, звинувачувати у невдачах інших, орієнтуватися не стільки на досягнення успіху, скільки на уникнення неуспіху.

Не менш типовою для багатьох сімей та молодих педагогів ЗДО є зловживання різного роду вимогами, адресованими дошкільникам, *безліччю обмежень*, регламентацією їхньої життєдіяльності. Така стратегія поведінки дорослих продукує у дітей старшого дошкільного віку установку, згідно з якою саме регламентовані та приписані дорослим дії мають сприйматися ними як соціально схвалювані, прийнятні. У дошкільників формується надмірна обережність, скутість, звичка очікувати розпоряджень батьків і педагогів, нездатність сформулювати власне оцінне судження. Гальмується розвиток у них творчої активності, здорової міри ризику, смаку до експериментування та дослідництва. Це обмежує як розвиток пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку, так і процес формування особистості в цілому.

Помилковою стратегією суспільного та сімейного виховання є недовіра дорослих до можливостей дітей 5-7 років діяти незалежно й продуктивно. Внаслідок цього обмежується досвід дошкільників, вони позбавляються можливості приймати власні рішення, здійснювати самостійні вибори, відстоювати власну точку зору, аргументувати свою незгоду з оцінками інших, виробляти адекватні самооцінки, виявляти почуття власної гідності.

Непринятною практикою сімейного та суспільного виховання є переважання у судженнях дорослих *негативних оцінок* у порівнянні з позитивними, особливо на адресу невпевнених дітей. Замість емоційної підтримки батьків та вихователів ЗДО, вияву ними впевненості у можливостях

дошкільників досягти успіху за певних умов, такі дорослі формують в них комплекс неповноцінності, низькі очікування щодо себе, занижену самооцінку.

Серйозним недоліком суспільного та сімейного виховання є переважання у вихователів і батьків ділового спілкування з дошкільниками над особистісним, інструментальної допомоги дошкільникам (підказок, показу способу дій, виконання завдань замість них) над *емоційною* – висловлюванням довіри можливостям, порад заспокоїтися, зосередитися, «взяти себе у руки», перестати боятися помилитися, сміливіше відмовлятися від невдалих, непродуктивних спроб, мислити позитивно..

Як розвивати у дошкільників впевненість в собі

Розвиток впевненості у собі – важливий аспект формування особистості у дошкільному дитинстві. Приділяти йому належну увагу мають як батьки, так і вихователі ЗДО. Нижче пропонуємо рекомендації, які сприятимуть ефективному вихованню у дошкільників впевненості в собі

1. *Почніть прислухатися до думки дитини.* Адже однією з причин непевненості дошкільника є те, що його думка в сім'ї або у ЗДО не цінується, її не беруть до уваги, з нею не рахуються. Дитина має виховуватися у позитивній атмосфері, впевненості у тому, що її поважають, цінують, люблять. Навіть за умови обмеженого досвіду малюка, його неможливості приймати рішення у складних дорослих питаннях, варто його вислухати, запитати, чому він так вважає, уточнити та розвинути його судження. Завдяки цьому дошкільник навчатиметься вільно висловлювати свою думку, відчувати самовартісність, цінність, власну спроможність.

2. *Дозвольте дитині вчитися на власних помилках.* Для цього дорослим необхідно відмовитися від звички передчасно втручатися у самостійну діяльність дошкільника. «Не помиляється лише той, хто нічого не робить» - цей вислів має дитину заспокоїти, коли вона стикається з труднощами. Не соромтесь визнавати у присутності дитини свої власні помилки, поясніть їй, що помилятися не соромно, що через помилки ми усі вдосконалюємося.

3. *Заохочуйте прагнення дитини діяти самостійно.* Не поспішайте допомагати, підказувати, показувати, як слід діяти. Прищеплюйте смак до напруги розуму та волі, схвалюйте щонайменші спроби малюка обійтися власними силами, виявити рішучість, сміливість, кмітливість. Радійте разом з дитиною її досягненням, використовуйте адекватні оцінки, не завищуйте і не занижуйте їх. При цьому важливо не використовувати вирази: «Ти – поганий, тому що боязкий». Дошкільник має бути впевнений у тому, що він – хороший, просто іноді виявляє слабкість, поводить себе недостатньо самостійно й впевнено. Але з часом у нього усе вийде!

4. *Дозвольте дитині приймати власні рішення.* Хоча б час-від-часу. А не лише виконувати розпорядження та вимоги батьків і вихователів ЗДО. Пам'ятайте: діти з низькою самооцінкою та невпевненою поведінкою звикли покладатися в усьому на інших людей, а не на самих себе, очікувати зовнішньої допомоги. Уведіть у свою практику надання дитині можливості здійснювати власні вибори та приймати самостійні рішення у питаннях, які її стосуються. Якщо батьки і педагоги підтримуватимуть дошкільника в його продуктивних рішеннях, він відчуватиме їхню турботу про його благополуччя, почуватиме себе у безпеці. Навіть якщо малюк помиляється, до цього слід ставитися спокійно, з розумінням, стимулювати його бажання знайти свою помилку, виправити її і порадіти власній спроможності.

5. *Визначте чесноти і вади кожної дитини.* Створіть сприятливі умови для розвитку її сильних сторін та послаблення недоліків. Підтримуйте відчуття гордості дошкільників за успішні досягнення, здатність самостійно здолати перешкоди, звільнитися від страху помилок, сміливо проявляти здорову міру ризику. Поясніть дітям, що у кожної людини є не лише сильні, але й слабкі сторони. Цього не слід соромитися. Головне усвідомлювати, що за певних умов вад може ставати усе менше та менше і прагнути цього домогтися.

6. *Уникайте надмірних обмежень.* Хай діти старшого дошкільного віку мають свій вільний час, коли вони можуть займатися тим, що їм до вподоби, що забезпечує їм відчуття власної спроможності та насолоду від спілкування з

тими однолітками, яким вони симпатизують, з якими їм цікаво і весело. Поступово в них розів'ється «смак» до незалежної від зовнішнього керівництва і жорсткого контролю діяльності збоку дорослих, виникне довіра до власних можливостей, впевненість у своєму праві на вільний вибір занять, партнерів, атрибутів тощо. За цих умов з часом у більшості дітей сформується почуття незалежності, вони почнуть впевненіше приймати рішення, розуміти, що для них добре, а що погано, що безпечно, а що небезпечно

7. Дозвольте дітям вільно експериментувати. Діти мають зростати з відчуттям відкритості простору, який їх цікавить і приваблює. Яскраве, нове, дивне, неочікуване викликає інтерес, стимулює бажання наблизитися, познайомитися ближче. Зрозуміло, існує певний ризик, що ознайомлення дошкільників з новим виявиться небезпечним або неприємним, але одними попередженнями та пересторогами дорослим не обійтися. Важливо, щоб діти шостого-сьомого року життя мали змогу апробувати нове, вчитися на власних помилках, виправляти їх. Якщо дитина боязка, чутлива, хай вона спочатку разом з дорослим спробує по експериментувати з чимось новим, а потім спробує це зробити без вашої допомоги. Підтримка та присутність дорослого сприятиме їх впевненості в собі.

8. Не чиніть надмірного тиску. Основною причиною низьких самооцінок та невпевненості в собі дітей старшого дошкільного віку є постійний тиск, надмірна вимогливість та недовіра можливостям дітей значущих дорослих. Незадоволення досягненнями, дорікання за повторні помилкові дії, порівняння поразок дитини з перемогами інших однолітків, різного роду образливі висловлювання («Невдаха!», «Нічого іншого від тебе і не можна було чекати!» «Усі діти як діти. А ти такий незграба!» тощо) формують невпевненість у собі, низьку самооцінку, низькі очікування щодо оцінок оточуючих людей. Така дитина навіть до власної перемоги ставиться з недовірою. Прагне не стільки домогтися успіху, скільки уникнути неуспіху.

9. Припиніть порівнювати дитину з іншими однолітками та почніть поважати її. Ніколи не порівнюйте старанність на досягнення однієї дитини з

аналогічними проявами дошкільників вашої групи. Уникайте заяв типу: «Твій друг впорався із завданням краще за тебе», «Бери приклад з свого товариша», «Усі вже завершили свою роботу, ти – останній». Такі висловлювання вводять дошкільника у ступор, не додають йому сил, не заохочують до подальших дій. Якщо ви хочете стати до дітей ближче, цінують не лише те, чого вони досягли, але й те, на що вони здатні. Активізуйте потенціал вихованців своєю довірою, емоційною підтримкою, інструментальною допомогою. У досвіді дошкільника переможних ситуацій має біти більше, ніж програшних.

10. *Будьте з кожною дитиною до кінця.* Обов'язок педагога – ніколи не зупинятися на півдорозі. Вчіть своїх вихованців завжди доводити до кінця розпочату справу, не дивлячись на її складність, зміст, умови виконання. Це сприятиме прищепленню смаку до прикладання зусиль задля перемоги і досягненню високих стандартів якості. Доводячи розпочате до завершення, дошкільник стає більш відповідальним, наполегливим, впевненим у собі. Важливо, щоб ви дали дітям знати, що будете з ними до кінця за будь-яких умов. Виробляйте позитивну гіпотезу розвитку кожної без виключення дитини.

11. *Зробіть крок назад.* Запорукою упевненості дитини шостого-сьомого років життя є відчуття нею своєї компетентності. Для цього батьки і вихователі ЗДО повинні час-від-часу зменшувати свою активну присутність в житті дошкільників, збільшити питому вагу активного спостереження за ними. Лише самостійна практика дітей старшого дошкільного віку допоможе їм відчути свою спроможність, довіру власним можливостям, підвищити самооцінку та рівень особистих домагань.

12. *Багато хвалити шкідливо.* Дорослі мають усвідомлювати: впевненості дітям додає не лише їхня допомога, підтримка, довіра, схвалення, але й їхня міра. Надмірне схвалення, як не дивно, знижує планку досягнень дитини старшого дошкільного віку. Коли дорослий, прагнучи засвідчити успіх дошкільника, каже: «Фантастично» або «Неперевершено», тим самим він констатує, що дитина досягла максимуму, їй більше немає потреби рухатися вперед, щось вдосконалювати, покращувати. До того ж діти легко звикають до

схваленень, вимагають їх навіть тоді, коли не заслуговують, починають домагатися позитивних зовнішніх оцінок у будь-який спосіб і, головне, їхня увага зміщується із задоволення від власної спроможності, розуміння, що вона досягла успіху завдяки власним зусиллям, на натужне очікування схваленень інших людей.

13. *Дозволяйте здоровий ризик.* У випадку, коли дитині важко впоратися із певним завданням, поспостерігайте за нею, не поспішайте втрутитися, допомогти або виконати його за неї. Якщо ви впевнитесь у тому, що дошкільник сам знайшов вихід із складної ситуації, ви почнете пишатися ним і він це відчує. Бажано вилучити зі своєї практики прямі підказки, показ способу дій, підміну зусиль дитини власними. Не «купуйтеся» на капризувати та незадоволення дітей, які дехто з них відчує під час зіткнення з перешкодами або у випадку програшу. Почніть частіше говорити зростаючій особистості: «Вигравати і програвати слід гідно!» Поясніть, що жодна людина не може вигравати завжди та усюди, на помилках вона вчиться. Важливо, щоб у свідомості дошкільника закарбувався досвід успішного розв'язання ним проблеми.

14. *Вправляйте в умінні доводити розпочате до кінця.* Спонукайте бажання та виробляйте у дітей звичку виконувати до кінця не лише цікаву, приємну та легку роботу, але й нецікаву, проте необхідну, корисну для інших, до певної міри складну, яка потребує докладання власних зусиль з – розумових, вольових, фізичних. Пропонуйте їм долучитися до виконання соціально важливої та доступної їхньому віку діяльності. Суть полягає у тому, що справа, доведена до завершення, наповнює дитину відчуттям успіху, а отже, власної спроможності.

15. *Спокійно ставтеся до невдач дитини.* Усвідомте: іншого шляху самовдосконалення окрім виправлення власних помилок не існує. Дитина повинна перестати боятися помилятися, її слід зацікавити саме такими завданнями, які зразу не виходять, містять складність, над якими слід поміркувати. Якщо дорослі не нервують, не сердяться, не дорікають, а просто

висловлюють свою довіру дошкільнику, в разі потреби, нагадують йому про минулі успішні досягнення, допомагають навідними запитаннями та частковими вказівками, дитина навчиться не здаватися, виявляти наполегливість. Вона почне розуміти, що надмірні переживання, страх помилитися лише відділяють від успіху, наближають невдачу.

16. *Зберігайте свідчення успіху.* Реальні продукти праці, саморобки, вироби з природного матеріалу тощо уособлюють старанність дитини, її вольові зусилля, уміння долати перешкоди на шляху до мети, її реальні досягнення. Вона дорожить продуктами власних зусиль, високо їх цінує, надає їм чималого значення, намагається зберегти. Підтримайте дошкільника в цьому, виділіть для зберігання поробок полицю в шафі або ігровому куточку. Це сприятиме формуванню його здорової самооцінки. Не варто знецінювати навіть найменші успіхи дитини, слід радіти разом з нею вдалим діям, оригінальним ідеям, продуктивним рішенням. І при цьому нагадувати:

«Коли докладаєш зусиль, досягаєш успіху. Ти заслуговуєш на повагу!».

Врахування та упровадження у педагогічну практику комплексу висвітлених вище вимог та доцільних правил організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку оптимізує як процес взаємодії дорослих з, вихованцями, так і процес формування в останніх почуття впевненості в собі.

Методи, прийоми і способи виховання у дошкільників впевненості та самоповаги

Існує багато різних способів підвищити ефективність процесу виховання у дітей шостого-сьомого років життя впевненості як базової якості особистості. Нижче пропонуємо декілька з них, які сприятимуть формуванню у дошкільників почуття впевненості та самоповаги.

Творче завдання «Який я?»

Кожній дитині дорослий пропонує упродовж місяця створити книжку про себе. На обкладинці дитина малює свій автопортрет. В ній дитина вказує дату

свого народження, основні зовнішні дані, особливості характеру, свої чесноти і досягнення. В книзі дошкільник може розмістити фотокартки (себе самого та членів родини, найближчих друзів), свої малюнки, апплікації, придумані казки, оповідання про події свого життя, вірші – усе для нього важливе. Кожному дошкільнику надається можливість презентувати одноліткам своєї групи вміст книжки і відповісти на запитання «Який (яка) я?» З допомогою книжки про себе дитина оволодіває вмінням аналізувати свою життєдіяльність, називати свої чесноти, виробляти часткові та загальні самооцінки. Можна запропонувати дітям обрати місце збереження книжки про себе та авансувати право час-від-часу роздивлятися її та показувати значущим людям.

Бесіда

Дорослий пропонує дітям сісти у коло навколо себе. Він проговорює незакінчені фрази, які кожному дошкільнику по черзі слід завершити. Фрази можна варіювати в залежності від поставлених завдань. З метою підвищення самооцінки можна використати такі фрази:

- Мені в собі найбільше подобається
- Моє улюблене заняття
- Я радію, коли
- Я вмію долати труднощі, тому що
- Мені подобається в моєму другові (подрузі)
- Найчастіше мене схвалюють за
- Я хочу стати більш

Важливо щоб дорослий вислухав кожну дитину. Якщо хтось з дітей уникає відповіді не варто на ній наполягати. Вона може пропустити свою чергу. Наприкінці слід усіх схвалити за вміння цінувати себе та інших за бажання стати кращим.

Творча гра

Гра спрямована на розвиток в дітях старшого дошкільного віку аналізувати та розмірковувати з приводу власних та інших людей позитивних

якостей, до яких належить впевненість у собі. Дорослий пропонує дітям поміркувати над цією якістю і запитує у дошкільників: «Хто з вас поважає себе за рішучість і сміливість?»; «Кого з своїх однолітків ви поважаєте за сміливість?»; «Чого багатьом з вас не вистачає для того, щоб поводитися впевнено?»; «Як ви виражаєте свою повагу до інших?»; «Що допомагає вам утриматися від страху?»; Варто звернутися до дітей з проханням продемонструвати, як саме вони долають свій страх і досягають мети.

Гра «Комплімент»

Дорослий пропонує дітям старшого дошкільного віку утворити два паралельні ряди, стати обличчям один до одного. Він обговорює з ними значення слова «комплімент», пропонує назвати слова-компліменти. Потім педагог пропонує дошкільникам по черзі виразити свою повагу вербально, з допомогою міміки та жестів (дружньо поплескати по спині, потиснути руку тощо) та одночасно схвалити однолітка за щось, висловити свою симпатію і готовність підтримати. У разі, коли дитина не симпатизує однолітку, якому має зробити комплімент, дорослий має замість неї це зробити, продемонструвавши, що кожна людина має не лише певні вади, але й чесноти. Слід тільки захотіти це побачити.

Вправа

Мета - розширити та систематизувати знання дітьми проявів поведінки впевненої у собі, невпевненої та самовпевненої людини. Педагог пропонує дошкільникам своєї групи утворити коло, а потім по черзі передати мімікою та жестами зовнішній вигляд:

- впевненої у собі людини;
- невпевненої, боязкої, сором'язливої людини;
- самовпевненої, егоїстичної, схильної до бахвальства людини.

Вихователь пропонує дітям поміркувати, яка людина їм подобається, яка не подобається; пояснити свою думку, аргументувати її; оцінити власну схожість

народну з них, обґрунтувати свою оцінку. Бажано запропонувати кожній дитині назвати вголос, чого саме їй не вистачає, щоб бути впевненою у собі за будь-яких умов.

Творче малювання.

Мета – збагатити уявлення дітей шостого-сьомого років життя про себе як впевнену-невпевнену-самовпевнену людину. Вихователь роздає усім дітям своєї групи чисті листи паперу, за бажання – кольорові олівці, фломастери чи фарби. В останньому випадку він надає дошкільникам можливість обрати пензлик, набрати з-під крану у склянку води. Інструкція дорослого: «Ви багато усього вже вмієте малювати. Знаєте, що людину зобразити непросто. Але досвід є в кожного з вас. Намалюйте, будь ласка, самих себе – впевнених, неувпнених або самовпевнених в якійсь реальній ситуації, що колись з вами трапилася та запам'яталася. Часу на малювання у вас вдосталь, отже є можливість подумати, пригадати, поміркувати і прийняти своє рішення щодо образу власного «Я». По завершенні роботи кожна дитина коментує свій малюнок, пояснює зображений сюжет, розповідає про свої переживання. Аналізуючи дитячі малюнки, педагог звертає увагу на:

- розміщення свого образу на папері (у центрі, скраєчку, внизу-зверху);
- величина зображення (помірна, завелика, замала);
- деталізація усіх частин – обличчя, кінцівок, тулубу;
- використана кольорова гама зображення (різнокольорове, одноманітне, неяскраве);
- щільність розміщення інших фігур поряд з основною;
- зображення фігур статичних чи у дії;
- зміст сюжету.

По завершенні вихователь разом з дітьми обговорює зміст малюнків, не акцентуючи увагу на техніці малювання, а зосередившись на суті зображень. Дорослий не порівнює малюнки різних дітей між собою, не обирає найкращі, а

розміщує усі без виключення на дошці, промовляючи: «Оце ми всі разом. Це автопортрет нашої групи. Чи подобається він вам? Чому саме?»

Робота з батьками

Організація конструктивної за змістом та гуманної за формою взаємодії вихователів ЗДО з сім'ями дошкільників – важлива умова підвищення ефективності розвитку у дітей шостого-сьомого років життя впевненості у собі. Нижче пропонується варіант консультації, адресованої батькам дітей старшого дошкільного віку, присвяченої проблемі поетапного формування у них впевненості у собі .

Консультація

«Розвиток адекватної самооцінки – запорука успіху»

Вихователь пояснює представникам сімей, що важливу роль у формуванні впевненості дошкільників в собі відіграє адекватна та життєдайна самооцінка. Дорослі мають її плекати, правильно формулювати свої оцінні судження, не зловживати як схваленнями, так і критикою. Педагог знайомить батьків з етапами розвитку самооцінки дитини, наголошуючи, що кожний віковий відрізок життя відіграє в цьому процесі свою роль.

Протягом перших 18 місяців життя закладаються основи базової довіри малюка до оточуючого світу, у першу чергу, до рідних та близьких людей, та позивне ставлення до самого себе. Позитивна емоційна оцінка матері та батька сприяє закладанню передумов формування адекватної самооцінки. До 3-4 років життя в дитини розвивається почуття автономності, від якого залежить успіх виховання впевненості в собі. Підтримка батьками самостійних дій дитини, утримання від надмірної опіки і контролю виступають запорукою прогресивного розвитку впевненості. Особливу роль відіграє вплив батьків на розвиток впевненості дитини у старшому дошкільному віці. Схвалення батьками проявів ініціативи, допитливості, креативності, здорової міри ризику дитини, її прагнення самореалізуватися заохочує бажання проявити їх ще і ще

раз та отримати бажане схвалення. Важливо, щоб поступово завищена самооцінка дошкільників ставала більш адекватною, відповідною їхнім реальним досягненням.

Варто звернути увагу: період старшого дошкільного віку особливий тим, що дитина вже набула певних практичних навичок і прагне розширити простір дослідження. Від її практичної умілості напряду залежить соціальний статус у групі однолітків. Самооцінка дитини шостого-сьомого років життя значною мірою визначається її уявленнями про себе як умілого або незграби. Час спрямовувати сина (доньку) на успіх через формування адекватної самооцінки, підтримувати, підбадьорювати, висловлювати повагу, підкреслювати чесноти. У старшому дошкільному віці усе більшого значення для дитини набуває спілкування з однолітками, усе більшу роль починають відігравати судження та оцінки друзів та авторитетних однолітків. Батьки мають брати до уваги: самооцінка їхньої дитини починає усе більше розвиватися крізь призму спілкування з однолітками.

Наголошуємо: формування адекватної самооцінки пов'язане з активною діяльністю дошкільника, з самостійною поведінкою, здатністю спостерігати за собою, контролювати та регулювати власні дії. Ігри, заняття, спілкування з дорослими та однолітками постійно створюють ситуації, в яких дитина має якось поставитися до себе – оцінити ефективність дій та вдалість рішень, здатність дотриматися правил та проявити вольові риси характеру.

Низька самооцінка дитини засвідчує наявність помилок у сімейному вихованні, зловживання батьками проявами неприязні, недовіри, зневаги. А це небезпечно: адже саме невпевнені у собі діти вирізняються заниженою самооцінкою, звичкою пасувати перед труднощами, проявляти нестабільні або негативні емоції, наміром кинути розпочате до його завершення. Саме у дошкільному віці у свідомості дитини складається своєрідний фільтр, крізь який вона сприймає себе, ситуацію, оточуючих людей. Тому батькам так важливо усвідомлювати, які саме установки вони закладають своїм вихованням.

Доцільно уникати надмірних перегинів, занижувати чи завищувати можливості сина (доньки). Постійне завищення дорослими оцінок дошкільника продукує самовпевненість, дезорієнтує його, створює ілюзію досконалості, що не відповідає дійсності і призводить до конфліктів. У подальшому ваша конструктивна критика сприйматиметься ним як придирка, а об'єктивна оцінка - як несправедливо занижена. Самовпевнений малюк не визнає власних помилок, нестачі знань і умінь, своєї неправильної поведінки. Давайте дитині реальну оцінку, висловлюйте повагу до помилок та невдач, до її складної внутрішньої роботи. Не варто схвалювати її за усе підряд, коментувати кожную дію, надміру емоційно реагувати на вчинки та результати діяльності. Так прищеплюється залежність дошкільника від зовнішньої оцінки.

Не менш важливою є повага права зростаючої особистості на особистий простір, на окреслені нею межі, на визначену нею дистанцію під час спілкування. Не беріть без дозволу іграшки та особисті речі, не заглядайте в її рюкзак, не поспішайте перевірити, чи усе вона туди поклала. Слід виявляти гнучкість й тактовність в оцінці інтересів дошкільника, виборі ним друзів. Розділяйте оцінку особистості дитини та її вчинки у конкретних ситуаціях. Пам'ятайте: виважене й культурне ставлення значущих дорослих до усіх сторін життя дитини шостого-сьомого років життя є запорукою формування в неї довіри до світу та адекватної самооцінки. А остання засвідчує, що у дитини шостого-сьомого років життя правильні уявлення про себе, адекватний Я-образ, хороша орієнтація у своїх основних сильних та слабких сторонах, що вона себе поважає і прагне самовдосконалитися.

Пам'ятка для батьків.

Пам'ятка призначена для нагадування представникам родин певних правил, дотримання яких є сприятливим для ефективного розвитку у дітей шостого-сьомого років життя впевненості у собі. З огляду, що дана базова якість особистості тісно пов'язана з адекватною та життєдайною самооцінкою

дошкільників, батькам необхідно вкрай виважено формулювати свої висловлювання, виносити судження, давати оцінки дитячим вчинкам та діям.

Нижче у таблиці 2.3 наведено найбільш типові для багатьох сімей бажані та небажані висловлювання на адресу дитини, які продукують в неї або довіру до власних можливостей та ціннісне ставлення до себе, або недовіру та занижені очікування щодо своєї спроможності досягти успіху. Пропонуємо співвіднести наведені у таблиці висловлювання з характерними для дорослих членів вашої родини та зробити правильні висновки.

Таблиця 2.3

Оцінні судження дорослих, що підвищують або знижують самооцінку дітей старшого дошкільного віку

<i>Висловлювання небажані</i>	<i>Висловлювання доцільні</i>
«Ти поганий, такий неслухняний»	«Ти–хороший, але зараз дієш не за правилами. Це недобре, згоден?»
«Я не люблю тебе злого!»	«Я люблю тебе завжди. Проте мені сумно, коли ти ображаєш інших»
«Подивись: дівчинка менша за тебе, а не плаче»	«Якщо хочеться поплакати - поплач. А потім поясни причину та скажи, чим я можу тобі зарадити».
« Я тисячу разів тобі говорив, що слід бути уважним»	«Заспокойся – страх заважає. У тебе усе вийде. Слід діяти спокійно»
«Про що ти тільки думаєш?!»	«Зосередься на завданні, щоб досягти бажаного. Відволікання заважають».
«Невже так важко запам’ятати вже відоме?»	«Ти вже робив схоже. Пригадай, як тоді діяв. Поміркуй спокійно»
«Всі діти як діти. А в мене якесь непорозуміння».	«Ти добрий, розумний, кмітливий. Я в тебе вірю»
«Ну на кого ти схожий? Весь одяг брудний!»	«Мабуть, ви весело грали, що ти не помітив, що забруднився. Вдома доведеться чистити»
«Що ти до мене пристала? Бачиш, я	«Доню, трохи зачекай, будь ласка.

працюю. Грай сама»	Через десять хвилин зроблю перерву і ми обов'язково пограємо разом!.
--------------------	--

Наведені методи роботи з дітьми та їхніми батьками стануть у нагоді в процесі виховання у дошкільників шостого-сьомого років життя самоповаги, без якої неможливо виховати вміння поводитися впевнено у різних видах діяльності та сферах життя.

Висновки до розділу 2

Згідно програми констатувального експерименту було визначено його мету, основні завдання, з допомогою яких розв'язувалися поставлені завдання, розроблено критерії оцінки міри вихованості у дітей старшого дошкільного віку впевненості в собі як базової особистісної якості, схарактеризовано показники кожного критерію та її структурні компоненти. Важливим завданням дослідження була розробка адекватної предмету дослідження комплексної методики вивчення особливостей розвитку на етапі дошкільного дитинства вміння поводитися рішуче і наполегливо під час зіткнення з труднощами.

До методики дослідження увійшли такі методи: бесіди з метою визначення особливостей уявлень дітей про впевненість як якість особистості та себе як її носія; моделювання експериментальної ситуації для вибору дітьми складності запропонованого практичного завдання та сприйняття впевненої поведінки як цінності; спостереження за поведінкою досліджуваних шостого-сьомого років життя на заняттях, під час самостійної діяльності в групі та організації спільної гри з однолітками на прогулянці.

Орієнтуючись на визначені у дослідженні критерії і компоненти, ми брали до уваги здатність дітей шостого-сьомого років життя приймати конструктивні рішення, діяти сміливо і самостійно та адекватно оцінювати свої досягнення та вкладені у роботу зусилля. З огляду, що поведінка досліджуваних в експерименті варіювалася у різних дітей, була в одних стабільно впевненою, в інших - нестабільно впевненою, самовпевненою або

невпевненою, відповідно були визначені чотири типи поведінки дітей старшого дошкільного віку.

Нами розроблено методичні рекомендації, адресовані вихователям ЗДО і спрямовані на підвищення ефективності процесу виховання у дітей шостого-сьомого років життя упевненості в собі як інтегральної якості особистості. Вони містять положення загального характеру, визначення типових помилок дорослих та пропозиції щодо практичної оптимізації виховного процесу як у ЗДО, так і в сім'ї. З огляду, що родина є першим соціальним інститутом, відповідальним за вироблені у дітей шостого-сьомого років життя установки по відношенню до самих себе, за адекватність їхніх самооцінних суджень, та здатність поводитися впевнено у знайомих та нових для себе ситуаціях, актуалізовано необхідність осучаснення змісту, форм та методів роботи ЗДО з сім'ями вихованців.

ВИСНОВКИ

Дослідження особливостей виховання впевненості у собі в дітей старшого дошкільного віку дозволило зробити такі висновки.

Згідно *першого завдання*, базуючись на доробку вітчизняних та зарубіжних фахівців з досліджуваної проблеми, ми визначили зміст провідної категорії. Під відповідальністю розуміється інтегральна якість особистості, яка проявляється у здатності дитини шостого-сьомого років життя проявляти свідоме ставлення до виконання своїх обов'язків, приймати адекватні рішення, здійснювати цілеспрямовані дії, досягати мети та відповідати за результати своєї діяльності та поведінки.

За *другим завданням* теоретично обґрунтовано педагогічні умови оптимізації виховного процесу в закладі дошкільної освіти, до основних з яких віднесено: розвиток самосвідомості дитини (Я-образу, адекватної самооцінки, ціннісного ставлення до себе); вправлення зростаючої особистості у проявах самостійності, надання їй права вибору та прийняття власних рішень; розвиток рефлексії, уміння пізнавати себе, аналізувати наслідки своїх дій, визнавати свої чесноти і вади); створення у ЗДО розвивального соціально-культурного середовища; моделювання ситуацій успіху, заохочення дошкільників довіряти своєму індивідуальному досвіду.

Розв'язання *третього завдання* потребувало визначення критеріїв, показників та компонентів впевненості у собі як інтегральної якості особистості. Критеріями оцінки досліджуваного явища виступили: рішучість у прийнятті адекватних рішень, самостійність дій, оптимістичне ставлення до труднощів та адекватна самооцінка. Визначено такі структурні компоненти впевненості у собі: когнітивний (уявлення та знання дошкільника), емоційно-ціннісний (ставлення до відповідальності як цінності) та поведінковий (реальні уміння поводитися впевнено).

Згідно *четвертого завдання* дослідження була розроблена типологія поведінки дітей шостого-сьомого років життя в ситуаціях зіткнення з труднощами на заняттях, у самостійній діяльності та на прогулянці. До складу типології увійшли такі типи поведінки дітей старшого дошкільного віку у складній ситуації: конструктивно-стабільний, конструктивно-ситуаційний, деструктивний та залежно-стійкий. До конструктивно-стабільного типу увійшло 28% упевнених в собі досліджуваних 5-7 років; до конструктивно-ситуаційного – 36% не зовсім впевнених у собі дошкільників; до деструктивного – 22% самовпевнених дітей; до залежно-стійкого – 14% не впевнених у собі дітей старшого дошкільного віку.

У відповідності з *п'ятим завданням* нами розроблено методичні рекомендації для педагогів, спрямовані на оптимізацію процесу виховання у дошкільників шостого-сьомого років життя упевненості в собі. У них містилися

поради щодо оптимальної стратегії організації життєдіяльності дошкільників у ЗДО; визначалися типові помилки дорослих у виборі манери допомоги дошкільникам у скрутній ситуації; запропоновано конкретні поради, методи та прийоми підвищення ефективності процесу виховання у дітей старшого дошкільного віку впевненості у собі.

Перспективними напрямками подальшої роботи з виховання у дітей дошкільного віку впевненості у собі вважаємо розробку моделі формування даної інтегральної якості в умовах сімейного та суспільного виховання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Абульханова-Славская К.А. Развитие личности в процессе жизнедеятельности // *Психология формирования и развития личности* / отв. ред. Т.И. Анцыферова. М.: Наука. 1981. 3-19 с.
2. Алексеева А.В. Особенности поведения застенчивых детей и методы их воспитания: автореф. дис. на соиск. Учен.степени кандпед.наук. Л., 1976. 19с.
3. Ананьев Б. Г. Развитие воли и характера в процессе дошкольного воспитания / Б. Г. Ананьев // *Избр. психол. труды*. В 2 х томах. М. : Педагогика, 1980. Т. 2. С. 95–100.

4. Асанова Д. Р. Психологические основы формирования элементов самовоспитания у детей старшего дошкольного возраста (в процессе ручного труда) : автореф... дисс.... к.п.н . М. 1977. 22 с.
5. Базовий компонент дошкільної освіти України / наук. кер. А. М. Богущ; кол. авт.: Богущ А. М., Беленька Г. В., Богініч О. Л. [та ін.]. К. : [М-во освіти і науки, молоді та спорту України]. 2012. 26 с.
6. Байєр О.М. Особливості розвитку саморегуляції старших дошкільників як умова успішної підготовки до шкільного життя / О. М. Байєр // *Дошкільна освіта*. 2009. № 3(25). С. 66–71.
7. Бандура А. Теория социального научения: монограф.. СПб: Евразия. 2000. 320 с.
8. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. М.: Прогресс. 1986. 420с.
9. Бех Т.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особистіше орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К.: Либідь. 2003. 342с.
10. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / Л. И. Божович / [под ред. Д. И. Фельдштейна]. 2-е изд. М.: Изд. “Институт практической психологии”. Воронеж : НПО “МОДЭК”. 1997. 352 с.
11. Боришевський М. Й. Розвиток здатності до саморегуляції поведінки як вияв суб'єктивного становлення особистості / М. Й. Боришевський // *Психологія суб'єктивної активності особистості*. К. 1993. С. 18–19 .
12. Бубер М. Два образа веры: перевод с англ. М.: Республика . 1995. 464 с.
13. Будич Н.Ю. Уверенность в себе как фактор личностного самоопределения: дис. канд психол. наук. Хабаровск. 2005. 146с.
14. Выготский Л. С. Проблема воли и ее развитие в детском возрасте / Л. С. Выготский // *Психология развития. Лекции по психологии. Лекция шестая*. М. : Эксмо Пресс. 2000. С. 819–827 .
15. Высоцкий Б.В. Личностные и процессуальные условия формирования уверенности в правильности решения задачи: дис. канд. психол. наук: М.: ИП РАН. 2001. 24 с.

16. Гримак Л.П. Резервы человеческой психики. Введение в психологию активности. М.: Леланд. 2016. 238 с.
17. Зимбардо Ф. Застенчивость: пер. С англ. М.: Педагогика. 1991. 208с
18. Зимбардо Ф. Формирование самооценки // *Самосознание и защитные механизмы личности* /Ф.Зимбардо – Самара: «Бахрах М», 2000. С. 282-296
19. Індивідуалізація виховання дошкільника: навч. посіб./ С. О. Ладивір, Т. О. Піроженко, О. О. Вовчик-Блакитна [та ін.]. К. : Наукова думка. 2007. 200 с.
20. Клочко В.Е., Галажинский Э.В. Инновационный потенциал личности: системно-антропологический контекст//*Вестник ТГУ. Серия Психология и педагогика*. М.№ 325. 2008. С. 146-151
21. Коломинский Я.Л. Полоролевое развитие ребенка в дошкольном возрасте// *Генетические проблемы социальной психологии*/ Под ред. Я.Л.Коломинского, М.И.Лисиной. Минск. 1985. С. 176-190
22. Кон И.С. Ребенок и общество. М.: Наука. 1988. 270 с.
23. Кононко Е.Л. Чтобы личность состоялась. К.: Рад. Школа. 1991. 224с.
24. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О. Л. Кононко. К. : Стилос. 2000. 336 с.
25. Кононко О.Л. Розвинена воля – важлива складова особистісної компетентності дошкільника // *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016 №2. С.42-46; № 3. С. 15 - 22 .
26. Котирло В. К. Вольова готовність / В. К. Котирло // *Завтра в школу* / заг. ред. В. К. Котырло. К. : Рад. Школа. 1977. С. 68–96 .
27. Кузьменко В.У. Развитие индивидуальности дитини 3–7 років: монографія / В. У. Кузьменко. К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. 354 с.
28. Купрейченко А.Б. Психология доверия и недоверия. М.: Изд-во «Институт психологии РАН». 2008. 571 с.
29. Литвин Л. І. Розвиваємо волю дитини / Л. Литвин // *Дошкільне виховання*. 2000. №8. С. 22–23 .

30. Лескова-Савицкая А. А. Проблема адаптации первоклассников к школе : Методические рекомендации для школьных психологов. Одесса, 2001. 60 с.
31. Меренков А.В. Социальные чувства: искусство жить в обществе // *Развитие личности ребенка от трех до пяти*/ сост. В.Н.Ильина. Екатеринбург: У - _Фактория. 2005. С. 162-206
32. Мішечкіна М.Є\ Виховання впевненості в собі у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія. Донецьк: Юго-Восток. 2009 243 с,
33. Мішечкіна М.Є. Педагогічна оцінка як умова формування у дітей впевненості у собі// Зб.наук.пр.Бердян.держ.пед.ун-ту *Педагогічні науки*. 2004.№3. С.175-183с.
34. Мішечкіна М.Є. Педагогічні умови формування у дітей впевненості у собі / М.Є. Мішечкіна // *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. К., Житомир. 2004. Вип. 6. Кн. 1. С. 117–123
35. Мішечкіна М.Є. Батьківська позиція як умова формування впевненості в собі у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку / М.Є. Мішечкіна // *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання АПН України. К. 2005. Вип. 8. Кн. 1. С. 253–256.
36. Монтессори М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе. К.: КМУУВ. 1995. 108 с..
37. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учебник для студ. вузов / В. С. Мухина. 5-е изд. М. : Академия. 2000. 456 с.
38. Обухова Л. С. Детская психология: теория, факты, проблемы / Л.С. Обухова. М. : Тривола, 1995. 360 с.
39. Особистісно орієнтований підхід теоретико-технологічні засади: навч.-метод. видання / І.Д. Бех. К.: Либідь. 2003. 280 с.

40. Пантилеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантилеев. М. 1991. 338 с.
41. Піроженко Т.О., Ладивір С.О. Особистість дошкільника: надії та перспективи розвитку. Житомир. 2003. 50с.
42. Поніманська Т.І. Це я можу сам (вправи у соціальній поведінці) Рівне: Зелент. 2001. 94 с.
43. Прихожан А.М. Психология неудачника: тренинг уверенности в себе. М.: София. 2001. 128 с.
44. Репина Т., Башлакова Л. Воспитатели и дети, их общение // *Дошкольное воспитание*. 1989. № 10. С.63-65.
45. Ромек В.Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии// *Психологический вестник*. Ростов на-Дону: Изд-во РГУ. 1996. Вып.1. Ч.2. С. 132-146 .
46. Ромек В. Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности: дис... канд. психол. наук. Ростов на-Дону: Изд-во РГУ. 1997. 17 с.
47. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. 4-изд. СПб. : Питер Ком. 1999. 720 с.
48. Серебрякова Е.А. Уверенность в себе и условия ее формирования у школьников: дис. канд. пед. наук / Серебрякова Е. А. Москва, 1955. 129с.
49. Силвестру А.И. Роль индивидуального опыта и опыта общения в формировании у дошкольников представлений о своих возможностях: автореф. дис.... канд. психол. наук. М. 1978. 19 с.
50. Скрипкина Т. П. Доверие к себе как условие развития личности / Т. П. Скрипкина // *Вопросы психологии*. 2002. № 1. С. 18–22 .
51. Скрипкина Т. П. Психология доверия. М. 2000. 264 с.
52. Слободчиков В.И., Исаев Е.И Психология человека: Введение в психологию субъективности. М.: Школа-Пресс. 1996. 384 с.
53. Смирнова Е. О. Детская психология: учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений, обучающихся по специальности “*Дошкольная педагогика и*

- психология*” / Е. О. Смирнова. М.: Гуманитар. изд. центр “ВЛАДОС”. 2006. 366 с.
54. Столин В.В. Познание себя и отношение к себе в структуре самосознания личности: автореф. дисс. ... докт. психол. наук. М. 1985. 37с.
55. Стеркина Р.Б. Роль деятельности в формировании самооценки у детей дошкольного возраста: автореф. дисс....к.психол.н. М. 1977. 24с.
56. Тищенко С.П. Развитие внутреннего мира ребенка//*Воспитание детей дошкольного возраста* /под ред. Л.Н.Проколиенко. К.:Рад.школа. 1991. С. 40-83.
57. Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве-времени детства. М.: Флинта. 1997. 160 с.
58. Цукерман Г. А. Условия развития рефлексии у шестилеток// *Вопросы психологии*. 1989. № 2. С.39—47 .
59. Эльконин Д. Б. Особенности психического развития детей 6-7 летнего возраста/ под ред Л.А.Венгера. М.: Педагогика. 1988 135 с.
60. Эмерсон Р. У. Доверие к себе / Р. У. Эмерсон. СПб. 1992. 226с.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Тематична бесіда №1

«Визначаємо впевнену-невпевнену-самовпевнену людину»

Запитання:

1. Яку людину називають впевненою?
2. Кого вважають невпевненою людиною?
3. Кого називають самовпевненим?
4. Бути впевненим:

- важливо
- не дуже важливо
- неважливо
- не знаю?

5. Чому ти так вважаєш?

6. Кого і чому ти вважаєш впевненою людиною:

- батьків
- вихователів
- друзів (подруг)
- героя мультфільму
- когось іншого?

Додаток 2

Бесіда з дошкільниками № 2
«Визначаю свою впевненість»

1. Ти - людина:

- впенена;
- недостатньо впенена;
- невпенена;
- буває по-різному?

2. Чому так вважаєш?

3. Які завдання ти частіше обираєш:

- нові, складні;
- середньої складності;
- знайомі, легкі?

4. Ти доводиш розпочате до кінця:

- завжди;
- буває по-різному;
- залишаю завжди, коли мені складно.

5. Якщо тобі важко впоратися із завданням, що ти робиш?

6. За що тебе найчастіше схвалюють дорослі?

7. За що вони тобі висловлюють незадоволення?

Додаток 3

Моделювання ситуації вибору.

Досліджуваним пропонувалися для вибору три набори деталей конструктора (вирізаного з кольорового картону). Перший складався усього з трьох деталей і кваліфікувався як легкий; другий – з п'яти деталей і вважався середньої складності; третій – з семи деталей різної величини і форми і був найскладнішим. Перед дитиною експериментатор клав готовий зразок, на який слід було накладати деталі. Програмою експерименту не передбачалася пряма допомога дорослого – вербальна чи інструментальна. Дорослий лише підтримував дошкільників емоційно, авансував віру в їхню здатність поводитися сміливо, приймати адекватні рішення, доводити розпочате до кінця.

В протоколах фіксувалися:

- складність обраного варіанту;
- легкість прийняття рішення;
- чи відмовлялася дитина від першого вибраного варіанту;
- яким був наступний вибір – легшим чи складнішим;
- чи розраховував досліджуваний на допомогу дорослого;
- на скільки впевнено він поведився за відсутності інструментальної та вербальної допомоги;
- ставлення до труднощів і перешкод;
- доведення розпочатого до кінця;
- адекватність самооцінки.

Додаток 4

Цілеспрямоване спостереження

Проведено три сеанси спостережень за дітьми шостого-сьомого років життя на заняттях практичної спрямованості, під час самостійної діяльності та на прогулянці під час спілкування з однолітками. У протоколов спостережень за кожною дитиною фіксувалися:

- типовий стиль діяльності;
- цілеспрямованість поведінки;
- реагування на перешкоди;
- наявність-відсутність звернень по допомогу до дорослого;
- інтенсивність та тривалість діяльності;
- доведення розпочатого до кінця;
- якісно-кількісні показники кінцевого продукту діяльності;
- адекватність самооцінки.